

บทความ

ภูมิทัศน์ของการจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนา
ภายใต้ระบอบเมล็ดพันธุ์กับภาพสร้างชาวนา
ผู้จัดการเมล็ดพันธุ์ในฐานะทรัพยากรส่วนรวม*

ศักรินทร์ ภู น่าน

นักศึกษาระดับปริญญาเอก คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเด็นนำเสนอในวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน ซึ่งสนใจประเด็นเสรีนิยมใหม่ของความหลากหลายทางชีวภาพทางด้านเกษตรกับการต่อสู้ดิ้นรนของเกษตรกรรายย่อยภายใต้การบูรณาการสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์โลก.

**The Landscape of “Seed Regime”
and the Representation of Farmers as the Administrators of “the Commons”**

Sakkarin Na Nan

PhD student, Faculty of Social Sciences, Chiangmai University

ABSTRACT

This paper considers the landscape of “seed regime” in the process of “neo-liberalization of nature” and the representation of Thai farmers as the key administrators of natural resources. On the one hand, the idea of “private property” is key to the relationship between farmers, seeds and transnational corporations in the integration of villages into globalized seed markets. On the other hand, the idea of “the commons” is central to the collaboration between community leaders and non-governmental organizations who campaign for natural conservation and bio-diversity. However, based on a case study of a village in northern Thailand, I propose that there is an ambivalence of ‘private’ and ‘common’ domains in natural resource management. Moreover, I argue that there is cultural politics of the representation of rural peasants as the administrators of natural resources. Farmers have to negotiate not only with transnational corporations, but also state agencies, elites, national and transnational organizations, as well as with their fellow farmer communities.

keywords

commons, seed regime, moral economy, peasant society, neoliberalism

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการทำความเข้าใจภูมิทัศน์ของการช่วงชิง “ระบอบเมล็ดพันธุ์” (seed regime) ในกระบวนการผลิตสร้าง “ธรรมชาติ” ภายใต้เสรีนิยมใหม่ (neo-liberalization of nature) ซึ่งผู้เขียนเสนอว่า ถูกกำหนดทั้งจากพลังของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ และการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับท้องถิ่นไปพร้อมกัน ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาพันธุ์พืช และบริษัทเมล็ดพันธุ์ ในกระบวนการบูรณาการ “หมู่บ้าน” เข้าสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์โลกให้ความสำคัญกับการจัดการเมล็ดพันธุ์ในฐานะทรัพยากรส่วนตัว ความสัมพันธ์ระหว่างแกนนำชาวนากับองค์กรพัฒนาเอกชนในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพด้านเกษตร ก็เน้นความสำคัญของเมล็ดพันธุ์ในฐานะทรัพยากรส่วนรวม อย่างไรก็ตาม จากกรณีศึกษาหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดทางภาคเหนือของไทย ผู้เขียนเสนอให้พิจารณาต่อไปถึงความคลุมเครือและการบรรจบของการจัดการทรัพยากรส่วนตัว-ส่วนรวม ตลอดจนชี้ให้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนเชิงสถาบันเกิดขึ้นภายใต้การเมืองเชิงวัฒนธรรมที่มีการช่วงชิงความจริงว่าด้วยเมล็ดพันธุ์ และการสร้างภาพตัวแทนว่าด้วยความเป็นชาวนาในชนบท ชาวนาในฐานะผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงต้องต่อรองไม่เฉพาะกับบริษัทข้ามชาติ แต่รวมถึงรัฐ ชนชั้นนำ และองค์กรต่างๆ ตลอดจนต่อรองกับชาวนาด้วยกันเองอีกด้วย

คำสำคัญ

ทรัพยากรส่วนรวม, ระบอบเมล็ดพันธุ์, เศรษฐกิจเชิงศีลธรรม, สังคมชาวนา, เสรีนิยมใหม่

บทนำ

ในการศึกษาประเด็นการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ของชาวนาในทางสังคมศาสตร์นั้น นอกจาก ข้อถกเถียงเกี่ยวกับสังคมชาวนาในชนบทกับการเข้าสู่ทุนนิยมที่มีมานานแล้ว นักสังคมศาสตร์ส่วนหนึ่งที่ศึกษาสังคมชาวนาได้ช่วยชี้ว่า เมล็ดพันธุ์และพันธุ์พืชมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้คนในสังคมหลายมิติ เช่น ชนชั้น เพศสภาพ ชาติพันธุ์ ความรู้ท้องถิ่น อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยม เป็นต้น งานศึกษาหลายชิ้นแสดงให้เห็นศักยภาพของผู้คนในการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศที่หลากหลาย (ดูตัวอย่างงานเช่น Conklin 1957; Lowe 1999; Yos Santasombat 2008; Zimmerer 1996) แต่การจัดการพันธุ์พืชบางชนิด เช่น ข้าว ข้าวโพด ยางพารา หรือกาแฟ ยังอาจเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมประชากรทั้งโดยรัฐจารีต รัฐอาณานิคม หรือรัฐชาติสมัยใหม่ และการทำงานของตลาดทุนนิยมที่การสะสมทุนในชนบทเกิดขึ้นมานานแล้วก่อนการเบ่งบานของเสรีนิยมใหม่ในตะวันตกเมื่อช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1970 ดังสะท้อนจากสิ่งที่ยานเขียนหลายชิ้นได้แสดงเอาไว้ (ดูตัวอย่างงานเช่น Daniel, et al. 1992; Scott 2009; ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี 2554) สำหรับในกรณีประเทศไทย งานของปีเตอร์ ร็อสเซต (Peter Rosset) และคณะ ได้ศึกษาปรากฏการณ์ที่ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยได้กลายเป็นผู้รับจ้างผลิตเมล็ดพันธุ์มะเขือเทศลูกผสมภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาในกระบวนการปรับโครงสร้างชนบทไทย แต่เขาชี้ว่า แม่ไทยเป็นแหล่งผลิตสำคัญของอาหารแปรรูปและเมล็ดพันธุ์ในฐานะสินค้ามูลค่าสูงป้อนสู่ตลาดโลก (Rosset et al 1999) แต่งานศึกษาทางสังคมศาสตร์เชิงวิพากษ์ที่สนใจการเติบโตและการควบคุมผู้คนของอุตสาหกรรมเกษตรอาหารโดยเฉพาะอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติในประเทศไทยกลับยังมีอยู่น้อย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานศึกษาของผู้เขียนที่สนใจการจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนาในพื้นที่บางแห่งของจังหวัดน่านที่กลายมาเป็นพื้นที่การผลิตเมล็ดพันธุ์ภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา ซึ่งทำให้บริษัทเมล็ดพันธุ์มีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนการผลิตบนผืนนาในชนบท แต่ในพื้นที่เองก็ยังมี การเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนพยายามผลักดันในประเด็นการจัดการเมล็ดพันธุ์และสิทธิชาวนาอีกด้วย การผนวก

รวมกันของสองระบบเมล็ดพันธุ์ที่ดูจะตรงข้ามกันภายในภูมิทัศน์เดียวกัน คือ การที่บริษัทให้ความสำคัญกับทรัพย์สินแบบเอกชนในการค้าเมล็ดพันธุ์และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เน้นอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์ภายใต้ความคิดเรื่องพันธุกรรมพืชเป็นของส่วนรวม ส่งผลให้การทำความเข้าใจสังคมชาวนาและการจัดการทรัพยากรอย่างเมล็ดพันธุ์ไม่อาจทำได้ง่ายอีกต่อไป การศึกษาการจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนาในครั้งนี้จึงอาจช่วยเพิ่มความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยภายใต้เสรีนิยมใหม่มากยิ่งขึ้น ดังที่ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้รับการนำมาถกเถียงในแวดวงวิชาการทางสังคมศาสตร์ไทยมากขึ้นในปัจจุบัน (ดู จามะรี เชียงทอง 2556; อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2554)

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนพบว่า งานทางสังคมศาสตร์ไทย โดยเฉพาะงานที่นำแนวคิดเรื่องทรัพยากรส่วนรวม (commons) มาศึกษาเรื่องการจัดการเมล็ดพันธุ์ของสังคมชาวนาแล้ว มีจำกัดอย่างยิ่ง สิ่งนี้แตกต่างไปจากความสนใจในการศึกษาการจัดการทรัพยากรส่วนรวมที่ดูจะเฟื่องฟูในแวดวงการศึกษาปัญหาการจัดการทรัพยากรในไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา เช่น ทรัพยากรที่ดิน-น้ำ-ป่าไม้ ที่มีการเสนอตัวแบบการจัดการทรัพยากรส่วนรวมและ “สิทธิชุมชน” ให้เป็นทางเลือกเชิงสถาบันออกไปจากระบบทรัพย์สินของรัฐและเอกชนที่อิงกับตัวแบบโศกนาฏกรรมของทรัพย์สินส่วนรวม (tragedy of the commons) จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้งานศึกษาว่าด้วยเรื่องของทรัพยากรส่วนรวมที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องพืชพันธุ์ธรรมาชาติจะมีความสำคัญต่อประเด็นความขัดแย้งระหว่างบริษัทข้ามชาติ รัฐ และชุมชนท้องถิ่น ในประเด็นสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาก็ตาม แต่ในประเทศไทยก็ยังมีการศึกษาเรื่องนี้กันน้อย เป็นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และสุธาริน คุณผล 2543, 241) หรือจะกล่าวได้หรือไม่ว่า การจัดการเมล็ดพันธุ์ไม่เคยเป็นหัวข้อศึกษาของนักสังคมศาสตร์ไทยที่ศึกษาทรัพยากรส่วนรวมอย่างจริงจังมาก่อน แม้ปรากฏการณ์ความขัดแย้งในประเด็นสิทธิในทรัพยากรพันธุกรรมที่มีผลต่อการจัดการพันธุ์พืชในสังคมไทยจะเคยเกิดขึ้นมาหลายกรณีแล้วก็ตาม (ดู Robinson 2007; วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2553) การเสนอสมมติฐานของผู้เขียนดังกล่าวนี้ นอกจากมาจากการสำรวจงานศึกษาทางสังคมศาสตร์ว่าด้วยทรัพยากรส่วนรวมแล้ว ยังมาจากข้อเสนอของนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ศึกษาทรัพยากรส่วนรวมอย่างเอลินอร์ ออสโตรอม (Elinor Ostrom) และชาร์ลีสตีล เฮลล์

(Charlotte Hess) ที่เสนอประเด็นเมล็ดพันธุ์ไว้ในฐานะประเด็นใหม่ที่รอการศึกษาเมื่อเมล็ดพันธุ์เข้าสู่ข้อถกเถียงเรื่องพันธุกรรมสิ่งมีชีวิตและระบบทรัพย์สินทางปัญญา (ดู Ostrom and Hess 2007)

ในบทความนี้ ผู้เขียนใช้แนวทางนิเวศวิทยาการเมืองมาเป็นกรอบในการอ่านภูมิทัศน์ของการจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนาในกระบวนการที่เรียกว่า “เสรีนิยมใหม่ของธรรมชาติ” (neo-liberalization of nature; ดู Castree 2008; Heynen and Robbins 2005) ที่ช่วยอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม 2 ด้านที่กำลังดำเนินไปพร้อมกันอย่างซับซ้อน ซึ่งล้วนมีผลต่อการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ของชาวนา นั่นคือ การบูรณาการเข้าสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์โลกที่ประเทศไทยต้องปรับแก้ระเบียบอำนาจรองรับการค้าเมล็ดพันธุ์ และการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมในประเด็นการอนุรักษ์พันธุ์พืชและสิทธิชาวนาในการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมพืช โดยเสรีนิยมใหม่ได้รับการวิพากษ์ด้วยแนวคิดที่มาร์กซิสต์เรียกว่า “primitive accumulation” หรือ “accumulation by dispossession” (ดู Glassman 2006; Harvey 2005) ที่นำมาอธิบายการยึดครองทรัพย์สินส่วนรวมเพื่อแปลงสู่ทรัพย์สินของเอกชนและสินค้าในระบบทุนนิยม โดยการสะสมทุนได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องผ่านการออกไปยึด “พื้นที่นอกทุน” อย่างชนบทภายใต้การเติบโตของเสรีนิยมใหม่ แม้ผู้เขียนไม่เห็นด้วยในการมองชนบทในตัวเองเป็นพื้นที่นอกทุน ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านชนบทไม่ใช่เพียงเข้าสู่การผลิตสินค้าในตลาดทุนนิยมก่อนที่ธุรกิจเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติจะเข้ามา แต่กรณีของบริษัทเมล็ดพันธุ์ขนาดใหญ่ที่นอกจากจะขยายพื้นที่การสะสมทุนไปในชนบทแล้ว การแปลงพันธุ์พืชสู่สินค้าโดยมีกฎหมายรัฐรับรองก็แสดงให้เห็นว่าการยึดครองพื้นที่ของทุนยังสามารถเกิดขึ้นได้ในระดับโมเลกุลของสิ่งมีชีวิตอีกด้วย (McAfee 2003; Prudham 2007) โดยภายใต้แนวทางเสรีนิยมใหม่นี้ “ธรรมชาติ” ไม่ได้อยู่นอกทุนอีกต่อไป หากแต่มันได้ถูกผลิตสร้างขึ้นไปพร้อมกับการเติบโตของทุน ดังตัวอย่างเช่น รัฐเสรีนิยมใหม่มักสร้างมาตรการต่างๆ เพื่อพยายามอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ภายใต้ตรรกะของตลาดไปพร้อมกับการตัดวงประโยชน์จากธรรมชาติและทำการกีดกันผู้คนบางกลุ่มออกไป (Harvey 2006) ในแง่นี้ การผลิตสร้าง “ธรรมชาติ” ขึ้นภายในทุน จึงช่วยให้การสะสมทุนยังคงสามารถเดินหน้าต่อไปอีก (Smith 2007)

ขณะที่บทบาทของรัฐในการควบคุมทรัพยากรพันธุกรรมดูเหมือนลดบทบาทลง โดยหันมาส่งเสริมเอกชนให้มีสิทธิเหนือพันธุ์พืชมากขึ้น มันก็มีแรงต้านในสังคมตามมาด้วย แต่การเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมก็ถูกมองด้วยว่ามีสิ่งหนึ่งที่ร่วมกับเสรีนิยมใหม่ นั่นคือ ความต้องการจำกัดบทบาทอำนาจของรัฐด้วยกฎระเบียบทางสังคม (McCarthy and Prudham 2004) ความสับสนที่สำคัญก็คือ การดำเนินโครงการที่เรียกว่า “ทางเลือก” ยังมักนำเครื่องมือของเสรีนิยมใหม่มาใช้ และมีการผลิตสร้าง “ธรรมชาติ” ขึ้นมาด้วยเช่นเดียวกัน ดังการนำกลไกทางการเงินและมาตรการด้านราคาที่สร้างแรงจูงใจ เพื่อให้ชาวนาหันมาเป็น “ผู้ผลิตสินค้ามูลค่าสูง” อย่างเช่น ข้าวและผักอินทรีย์ เพื่อป้อนสู่ตลาดสีเขียวที่มีระบบมาตรฐานใหม่เข้ามากำกับผู้ผลิต โดยที่ “ธรรมชาติ” ยังได้รับการผลิตสร้างขึ้นมาใหม่ในการผลิตเพื่อช่วยให้โครงการปรับปรุงการเกษตรของชาวนาบ้านที่ถูกทำให้ดู “ไม่เป็นธรรมชาติ” เป็นไปได้มากยิ่งขึ้น (เนตรดาว เกาถวิล 2556)

การหันมามองเรื่องการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ในบทความนี้ยังมีความหมายมากไปกว่าการศึกษาเรื่องทรัพยากรส่วนรวม-ส่วนตัวที่สามารถดำรงอยู่ร่วมกันและเลื่อนทับบนทรัพยากรเดียวกันด้วย (ดู Barnard and Woodburn 1991: 10 - 11) ตามที่การศึกษาความสัมพันธ์เชิงทรัพย์สินในระยะหลังได้หันมามองทรัพย์สินที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้นผ่านความคิดเรื่องสัญญาและความหมาย โดยการศึกษาการช่วงชิงทรัพย์สินได้ขยายไปสู่การศึกษาเรื่องของภาพตัวตน ความหมายทางวัฒนธรรม และวาทกรรม สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นกระแสการหันมาศึกษาวัฒนธรรม (cultural turn) ของนักวิชาการด้านทรัพย์สินมากขึ้น โดยมีงานศึกษาประเด็นทรัพย์สินผ่านการเล่าเรื่อง (story telling) และการทำงานของการสร้างภาพตัวตนความจริง ซึ่งการช่วงชิงทรัพยากรเชิงกายภาพจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อการยึดกุมโครงสร้างทางความคิดได้เปิดทางให้กับการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรสำเร็จเรียบร้อยแล้ว (ดู Blomley 2007, 3)

ด้วยการทำความเข้าใจผ่านการทำงานของภาพตัวตนดังกล่าว การจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนาภายใต้เสรีนิยมใหม่ในบทความนี้ของผู้เขียนจึงหันมาใช้คำว่า “ระบอบเมล็ดพันธุ์” (seed regime) เพื่อช่วยให้เห็นว่า การปรับเปลี่ยนเชิงสถาบันที่ดูเป็นเรื่องของระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ว่าด้วยเมล็ดพันธุ์และพันธุ์พืชเกิดขึ้นมาภายใต้การเมืองเชิง

วัฒนธรรมที่มีการช่วงชิงความจริง (regime of truth) ว่าด้วยเมล็ดพันธุ์และภาพตัวแทนของชาวนาชนบทด้วย การเปลี่ยนแปลงพื้นที่การผลิตเมล็ดพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อการค้าเมล็ดพันธุ์หรือการอนุรักษ์พันธุ์พืช จึงสัมพันธ์กับอุดมการณ์อำนาจที่ผลิตสร้างพื้นที่ความสัมพันธ์และจินตนาการว่าด้วยชาวนากับเมล็ดพันธุ์ ซึ่งส่งผลให้เมล็ดพันธุ์และตัวตนของชาวนากลายเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นในความสัมพันธ์ท่ามกลางตัวแสดงต่างๆ

จากหัวข้อเสวนาเรื่อง “คนกับทรัพยากรธรรมชาติ: จุดบรรจบของการจัดการส่วนรวมและการจัดการส่วนตัว?”¹ ผู้เขียนเสนอว่า การมองทรัพย์สินในแบบคู่ตรงข้ามอย่างตายตัว จะสร้างปัญหาต่อความเข้าใจการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ของชาวนา (ดูแนวคิดเรื่อง public-private hybrids ใน Sikor 2008) คงไม่ใช่นักที่จะตอบว่า อันที่จริงแล้ว ชาวนาจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ในลักษณะที่เป็นของส่วนตัว-ส่วนรวมภายใต้เสรีนิยมใหม่ของธรรมชาติอย่างไร

สำหรับการนำเสนอเนื้อหาในบทความนี้ ผู้เขียนได้แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ *ส่วนแรก* นอกจากเป็นการเสนอพื้นที่ศึกษาแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการบูรณาการหมู่บ้านเข้าสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์โลกด้วย โดยเส้นแบ่งอาณาบริเวณเชิงทรัพย์สินที่นิยามความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา บริษัทเมล็ดพันธุ์ และพันธุ์พืช ได้ถูกขีดขึ้นมาในภูมิภาคนี้การผลิต *ส่วนที่สอง* เป็นการชี้ให้เห็นว่า ภายใต้กระบวนการเสรีนิยมใหม่ของธรรมชาตินั้น ไม่ได้มีแค่บริษัทเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติเท่านั้น แต่การเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมก็มีผลต่อการปรับโฉมหน้าภูมิภาคนี้ ชนบทและการจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนาท่ามกลางตัวแสดงต่างๆ ด้วยเช่นกัน *ส่วนที่สาม* เป็นการหันมาอภิปรายประเด็นความคลุมเครือของการจัดการทรัพยากรให้ชัดมากยิ่งขึ้น และ *ส่วนสุดท้าย* เป็นบทสรุปและทิ้งท้ายของบทความนี้

¹ สัมมนาวิชาการ “คน ในกระแสการเปลี่ยนแปลง” ในเวทีย่อย “คนกับทรัพยากรธรรมชาติ: จุดบรรจบของการจัดการส่วนรวมและการจัดการส่วนตัว?” วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2556 ณ ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์ จัดโดย ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ร่วมกับ *ประชาไท* และกลุ่มจับตาประชาสังคมไทย (Thai Social Movement Watch – TSMW).

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้เขียนใช้ข้อมูลจากการสังเกตติดตามและสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในหลายสถานที่ แต่สำหรับรายชื่อของผู้คนและบางสถานที่ที่จะใช้เป็นชื่อสมมติเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาที่อาจจะเกิดกับผู้ให้ข้อมูลเหล่านั้น นอกจากนี้ ผู้เขียนยังใช้ข้อมูลจากเอกสารวิจัย สิ่งพิมพ์และข้อมูลที่พบในหลายแหล่งที่เกี่ยวข้องเพื่อช่วยทำความเข้าใจประเด็นการศึกษาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บูรณาการเข้าสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์โลก: การแบ่งบานของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ในชนบท และการปรับเปลี่ยนเชิงสถาบันเพื่อรองรับการค้าพันธุ์พืช

การศึกษาในภาคสนามของผู้เขียนเริ่มขึ้นจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในที่ราบในหุบเขาทางตอนเหนือของจังหวัดน่าน ห่างจากตัวอำเภอเมืองประมาณ 50 กิโลเมตร ต่อจากนี้จะขอเรียกหมู่บ้านแห่งนี้ว่า “บ้านตะวัน” ปัจจุบันบ้านตะวันมีประชากรประมาณ 510 คน และ 127 ครัวเรือน ประวัติศาสตร์หมู่บ้านตะวันที่เล่าสืบต่อกันมากกล่าวถึงบรรพชนไทลื้อที่อพยพมาจากดินแดนที่อยู่ทางเหนือขึ้นไปอย่างลึบสองปันนาในเขตประเทศจีน ชาวนาบ้านตะวันในวัยกว่าสี่สิบปีขึ้นไปยังสามารถเล่าถึงปัญหาหนึ่งในอดีตที่บ้านนี้ประสบเหมือนกับหมู่บ้านอื่นๆ ในแถบนี้ นั่นคือ “ก้นข้าว” หรือปัญหาข้าวไม่พอกิน แม้ว่าชาวบ้านจะมีการจัดการน้ำผ่านระบบเหมืองฝายที่เป็นระบบที่มีในท้องถิ่นแล้วก็ตาม การปลูกข้าวของบ้านตะวันยังทำได้แค่ปีละครั้งเพื่อเก็บข้าวไว้สำหรับการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะที่นี่มีปัญหาเรื่องน้ำไม่พอในการผลิต พันธุ์ข้าวที่เป็นที่นิยมของคนบ้านตะวันจึงมักเลือกข้าวเบา คือ ข้าวที่มีอายุการเก็บเกี่ยวสั้น ในการแก้ปัญหาอาหารไม่พอดังกล่าว นอกจากพึ่งการเก็บหาของป่าล่าสัตว์แล้ว ชาวบ้านยังมีการบุกเบิกที่ดินทำกินเพื่อผลิตทั้งข้าวนาในเขตที่ราบและข้าวไร่ในเขตที่ดินไหลเขาที่ยังคงเป็นพื้นที่ป่า โดยห่างออกไปทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านยังมีเทือกเขาขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งต้นน้ำที่มีลำน้ำสำคัญไหลผ่านบ้านตะวัน ใน พ.ศ. 2542 กรมป่าไม้ประกาศให้พื้นที่ป่าสงวนในเขตเทือกเขาแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของอุทยานแห่งชาติดอยภูคา

ปัญหาข้าวไม่พอกินและน้ำไม่พอใช้ในการผลิตดูเหมือนจะหมดไปเมื่อทางการได้เข้ามาส่งเสริมข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง และเข้ามาก่อสร้างฝายคอนกรีตในช่วงปี พ.ศ. 2508 ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านสามารถเพาะปลูกพืชหลังนาเพื่อเป็นรายได้เสริม โดยพืชเงินสดที่สำคัญของคนที่นี่คือ ยาสูบและพริก โดยเฉพาะยาสูบ ชาวบ้านผลิตยาสูบภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาที่ทำกับโรงงานบ่มใบยาสูบแห่งหนึ่งที่มาตั้งอยู่ใกล้กับหมู่บ้าน นั้นหมายความว่า ชาวบ้านตะวันตกันเคยกับการผลิตแบบพันธสัญญาก่อนที่บริษัทเมล็ดพันธุ์จะเข้ามา ชาวบ้านส่วนหนึ่งยังออกไปหารายได้ผ่านการรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้านอีกด้วย จากการสัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านตะวันตกันเกี่ยวกับการออกไปหางานทำนอกหมู่บ้านพบว่า หลังเหตุการณ์เก็บเกี่ยวข้าว พวกเขาหลายคนเคยไปรับจ้างทำงานทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร เช่น แรงงานโรงงานอบลำไยใกล้หมู่บ้าน แรงงานโรงงานยาสูบในจังหวัดแพร่ แรงงานรับจ้างตามไร่อ้อยในจังหวัดอุดรดิตต์และพิษณุโลก และแรงงานก่อสร้างตามหัวเมืองใหญ่อย่างลำพูนและกรุงเทพฯ บางคนก็เคยไปเป็นคนรับใช้ตามบ้านในกรุงเทพฯ บางคนออกไปขายแรงงานไกลในต่างประเทศ เช่น ประเทศสิงคโปร์ แต่ช่วงหลัง พ.ศ. 2540 บริษัทเจียไต๋ ซึ่งเป็นบริษัทที่อยู่ภายใต้ยักษ์ใหญ่ด้านการเกษตรของไทยอย่างกลุ่มซีพี ได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ผักกูดผสมในระบบพันธสัญญา และพอช่วงปี พ.ศ. 2554 บริษัทเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติขนาดใหญ่อื่นๆ นั่นคือ บริษัทมอนซานโต้ ซึ่งเป็นบริษัทผู้นำทางการค้าเมล็ดพันธุ์อันดับหนึ่งของโลก และบริษัทอิสเวสต์ซีดีหรือรู้จักกันในชื่อบริษัทครแดง ก็ได้ขยายการผลิตมาที่บ้านตะวันตกันแห่งนี้

ในช่วงหลัง พ.ศ. 2540 ชาวนาบางคนในบ้านตะวันตกันได้ร่วมเดินทางไปกับองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อไปอบรมดูงานที่สถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (IRRI) และองค์กรพัฒนาเอกชนอย่าง MASIPAG ที่ประเทศฟิลิปปินส์ เมื่อกลับมา ชาวนาแกนนำที่ไปอบรมได้ร่วมมือกับนักพัฒนาเอกชนชักชวนกลุ่มชาวนาในบ้านตะวันตกันทำโครงการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชในรูปแบบโรงเรียนชาวนา (Farmer Field School) ในปี พ.ศ. 2543 สำหรับตัวของผู้เขียนเองเคยเข้ามาในบ้านตะวันตกันหลายครั้งก่อนเริ่มต้นการศึกษาครั้งนี้ เนื่องจากในช่วง พ.ศ. 2548-2549 ผู้เขียนเคยเป็นเจ้าหน้าที่คนหนึ่งที่ทำงานภายใต้เครือข่ายมูลนิธิฮักเมืองน่าน ผู้เขียนเลือกทำงานอยู่ในองค์กรที่เป็นที่รู้จักกันในชื่อ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนใจโก้ ที่เดิมคือ

ชมรมอนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นบ้านจังหวัดน่าน (ต่อไปนี้จะเรียกย่อว่า “ศูนย์โจโก้”) เมื่อศูนย์โจโก้เริ่มเข้ามาในบ้านตะวัน ในระยะแรกได้ให้ความสนใจกับการจัดการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชอย่างข้าวและพริก ในแง่นี้จะเห็นได้ว่า บ้านตะวันถือเป็นพื้นที่หนึ่งที่ทำให้เห็นจุดตดของการไหลเวียนของทั้งทุน อุดมการณ์ บุคลากร และวัตถุต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ “เมล็ดพันธุ์” ในขณะที่เกิดการปรับโครงสร้างการผลิตในชนบทที่สัมพันธ์กับการเติบโตของธุรกิจเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติ และยังมี การเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมด้วย

ขณะที่แวดวงวิชาการถกเถียงกันถึงเกษตรพันธสัญญา ซึ่งอาจมีแง่บวกที่ช่วยให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนการผลิตไปสู่สินค้าเกษตรมูลค่าสูงได้ง่ายขึ้นผ่านการเข้าถึงแหล่งทุน ความรู้ เทคโนโลยี และแง่ลบที่ชาวบ้านต้องแบกรับความเสี่ยงในการผลิตแบบนี้ (ดู Patrick 2004; Singh 2002) แต่มันอาจมีความหมายสำหรับชาวบ้านมากกว่าการมองจากคนที่ยังมีทางเลือกในการดำเนินชีวิต ชาวนาชายวัยห้าสิบกว่าๆ รายหนึ่งที่เกือบเอาชีวิตมาทิ้งในกรุงเทพฯ เมื่อเข้ามาทำงานเป็นกรรมกรก่อสร้าง เนื่องจากเป็นลมหมดสติบนนั่งร้านที่สร้างไว้สูง เขาเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า การรับจ้างผลิตเมล็ดพันธุ์ทำให้พวกเขาได้กลับมาอยู่ที่บ้านทำงานอยู่กับบ้าน อยู่ใกล้ลูก-เมีย แม้ที่นาที่มีจะเล็กประมาณ 4 ไร่ แต่การที่เมล็ดพันธุ์มีราคาดีและบริษัทยังรับซื้อคืนด้วย ก็ทำให้ชาวนาหลายคนยอมเสี่ยงมาทำอาชีพนี้เพิ่มมากขึ้น

ความเห็นของชาวบ้านตะวันอีกรายหนึ่งผู้เขียนสัมภาษณ์ยังชี้ให้เห็นถึงการรับรู้ของชาวบ้านถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่การผลิตของหมู่บ้านต่อการเข้ามาของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์โลกที่บ้านตะวัน ปัจจุบันหญิงรายนี้ไม่ได้รับจ้างผลิตเมล็ดพันธุ์แล้ว เนื่องจากเธอมีปัญหาสุขภาพและขาดแรงงานจากสามีที่เสียชีวิตด้วยอาการ “ไหลตาย” เมื่อไปขายแรงงานที่ประเทศสิงคโปร์ในช่วงปี พ.ศ. 2533 ปัจจุบันลูกชายสองคนแต่งงานแยกออกไปอยู่ต่างถิ่นหมดแล้ว ในบ้านจึงเหลือเพียงเธอคนเดียว วันหนึ่งในช่วงฤดูแล้ง เธอบอกกับผู้เขียนให้สังเกตทุ่งนาในแถบบ้านตะวัน และบอกว่า เราสามารถรู้เลยว่านาผืนไหนเป็นของคนบ้านอื่น ผืนไหนเป็นของคนบ้านตะวัน นั่นเพราะคนบ้านอื่นจะเลือกปลูกข้าวโพดทิ้งไว้แล้วไปรับจ้างทำงานอื่นต่อไป กลับมาอีกครั้งก็ตอนเก็บเกี่ยวข้าวโพด หากเป็นคนบ้านตะวันแล้วจะไม่ปลูกข้าวโพด เพราะใช้พื้นที่มาก แต่ได้เงินน้อย ไม่คุ้มค่า โดยเธอเปรียบเทียบกับรายได้จากการผลิตเมล็ดพันธุ์ที่ใช้พื้นที่นาไม่ถึงงาน แม้จะมีการทำงานเข้มข้นในแปลง

ผลิตขนาดเล็กนี้ แต่ก็ได้เงินมาก ยิ่งบริษัทใหม่ที่เพิ่งเข้ามาอย่างมอนซานโต้ให้ราคาดีมาก คนก็แห่ไปทำ ตามที่เธอบอก ราคาเมล็ดพันธุ์มะเขือเทศที่บริษัทมอนซานโต้รับซื้อคือ กิโลกรัมละ 15,000 บาท โดยมีรอบเวลาการผลิตจนถึงรับเงินประมาณ 5 เดือน โดยบางคนสามารถทำเงินได้เกือบ 100,000 บาท จากการใช้พื้นที่ผลิต 3 งาน ญาติของเธอหลายคน จึงตัดสินใจเปลี่ยนจากการรับจ้างผลิตให้กับบริษัทเจียไต๋มาทำให้กับบริษัทมอนซานโต้แทน โดยใน พ.ศ. 2554 มีชาวบ้านตะวันหันมารับจ้างผลิตเมล็ดพันธุ์ให้กับบริษัทมอนซานโต้ จำนวน 22 ราย

ส่วนใน พ.ศ. 2555 มีชาวบ้าน 9 คน ที่หันมารับจ้างผลิตให้บริษัทครแดงที่เพิ่งเข้ามาส่งเสริมการผลิตเมล็ดแตงกวา ชาวบ้านหญิงอีกรายหนึ่งอายุเกือบห้าสิบปีขณะนี้ สามารถส่งลูกเรียนจบระดับอุดมศึกษาในสาขาวิทยาศาสตร์ด้านอาหาร ที่มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ เธอให้เหตุผลถึงการเปลี่ยนมาเลือกทำการผลิตให้กับบริษัทครแดงว่า เมล็ดแตงกวาที่ปลูกให้กับบริษัทเจียไต๋ แม้จะให้ราคาซื้อที่สูงกว่าคือ กิโลกรัมละ 1,000 บาท แต่บังคับให้ผู้ผลิตตัดแต่งเอาให้เหลือกิ่งเดียวในหนึ่งต้น จึงมีปริมาณรวมของผลติดเป็นเมล็ดต่ำกว่าของบริษัทครแดงที่แม้รับซื้อคืนต่ำกว่าในราคา กิโลกรัมละ 950 บาท แต่อนุญาตให้ผู้ผลิตตัดแต่งเอาเหลือได้ 2 กิ่งในหนึ่งต้น เมื่อติดผลแล้ว จึงได้ปริมาณผลต่อต้นมากและมีปริมาณเมล็ดต่อต้นโดยรวมมากกว่า โดยผู้ผลิตรายนี้คำนวณความต่างจากการปลูกในพื้นที่นาของตนเองจำนวน 2 งาน เธอพบว่า ปริมาณสูงสุดที่เธอเคยทำสถิติการผลิตเมล็ดแตงกวาให้กับบริษัทเจียไต๋คือ 16 กิโลกรัม แต่เมื่อเธอหันมาทำของบริษัทครแดงกลับทำได้ 25 กิโลกรัม ในขนาดพื้นที่เท่ากันและจำนวนปลูก 1,200 ต้นเหมือนกัน นั่นหมายถึงรายได้ที่ต่างกันจาก 16,000 บาท กับ 23,750 บาท ในหนึ่งรอบการผลิตของแตงกวาที่ใช้เวลาปลูกจนเก็บเกี่ยวเมล็ดรวม 3 เดือน (ดูตาราง 1)

การจัดการผลิตเมล็ดพันธุ์ผักผสมของชาวบ้านตะวันมีหลายกระบวนการที่สัมพันธ์และดำเนินไปตามขั้นตอนการเจริญเติบโตของพืช โดยเริ่มขึ้นหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จไปแล้ว เนื่องจากชาวบ้านยังต้องการใช้พื้นที่เพื่อผลิตข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนก่อน โดยหลังเกี่ยวข้าวแล้ว ชาวบ้านบางรายจะไถปรับที่นาเป็นแปลงเตรียมไว้รอปลูกกล้าพันธุ์ที่บริษัทจะส่งมาทันที โดยทำแปลงปลูกแยกเป็นแปลงสำหรับปลูกพันธุ์แม่และพันธุ์พ่อ กล้าพันธุ์ผัก

ตาราง 1 กิจกรรมการผลิตในรอบปีของบ้านตะวัน (พ.ศ. 2555)

เดือน	ข้าว	พริก	มะระ	แตงกวา	แตงโม	ฟักทอง	แคนตาลูป
มกราคม	งานบุญข้าวใหม่				เก็บ		
กุมภาพันธ์		เก็บ	ปลูก			เก็บ	
มีนาคม							
เมษายน			ผสม				ปลูก
พฤษภาคม	เพาะกล้าเขตนาลุ่ม		เก็บ				
มิถุนายน	เพาะกล้าเขตนานบน						ผสม
	ปักดำข้าวที่ปลูกใน นาลุ่ม						
กรกฎาคม	เพาะกล้านาป่า						
	ปักดำข้าวที่ปลูกใน นานบน						
สิงหาคม	ปลูกนาป่า						เก็บ
กันยายน	ดูแลข้าว						
ตุลาคม	เริ่มเกี่ยวข้าวเบา	เพาะ กล้า		ปลูก	ปลูก		
พฤศจิกายน	นวดข้าวเบา เกี่ยว ข้าวปี	ปลูก		ผสม	ผสม	ปลูก	
ธันวาคม				เก็บ		ผสม	

ที่มา: ประมวลข้อมูลจากการสำรวจของศูนย์การเรียนรู้ใจไก่อ
และการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจากชาวบ้านที่ทำการผลิตให้กับบริษัทเจียไต๋โดยผู้เขียน

ที่ถูกส่งมาจากบริษัทจะอยู่ในสภาพพลาสติกที่มีรหัสหมายเลขเฉพาะ ซึ่งมีเพียงนักปรับปรุงพันธุ์ของบริษัทเท่านั้นที่รู้ความหมายของเลขรหัสชุดดังกล่าวว่าหมายถึงพันธุ์แม่-พันธุ์พ่อที่ใช้เป็นคู่ผสมนั้น คัดเลือกเอาสายพันธุ์ใดมาผสมกับอะไร แล้วลักษณะลูกผสมที่ออกมาจะมีหน้าตาลักษณะประจำพันธุ์อย่างไร โดยรถของบริษัทจะนำเอากล้าพันธุ์มาส่งที่บ้านของโบรคเกอร์ที่อยู่ในบ้านตะวันออก แล้วค่อยกระจายส่งต่อไปให้ผู้ผลิตแต่ละรายมารับตามจำนวนที่บริษัทกำหนดโควตาแยกชาวนาผู้ผลิตเป็นรายคนต่อจำนวนกล้าพันธุ์ชัดเจน

ในขั้นตอนผสมเกสรพืชด้วยมือ ดอกของพืชแต่ละอย่างจะมีช่วงเวลาในการบานของดอกแตกต่างกันไป บางอย่างก็บานเช้า ชาวนาผู้ผลิตก็ต้องปรับจังหวะชีวิตให้ตื่นตั้งแต่ยังมีด บางอย่างบานตอนเย็น ชาวนาจึงต้องมารอผสมตั้งแต่บ่าย โดยมีงานที่ต้องทำก่อนหน้านี้อีก คือ การนำคลิปหนีบหรือถุงมาครอบปิดดอกต้นพันธุ์แม่เพื่อกันแมลงเข้าผสมเกสรแทนคน หลังจากนั้น ในวันผสม ชาวนาผู้ผสมจะนำเอาเกสรตัวผู้จากต้นพันธุ์พ่อที่เก็บรวบรวมไว้แล้วไปผสมด้วยมือกับดอกในต้นพันธุ์แม่ในช่วงที่ดอกเริ่มบาน เสร็จแล้วต้องหนีบหรือครอบปิดดอกเพื่อป้องกันแมลงผสมข้าม วนเวียนแบบนี้ไปตามแต่ละดอกซึ่งต้องแข่งขันกับช่วงระยะเวลาอันจำกัดของการบานของดอกไม้ด้วย ชาวนาชายรายหนึ่งบอกกับผู้เขียนในวันที่ไปเยี่ยมเขาที่แปลงผลิตว่า บางครั้งก็ต้อง “ข่มขืน” อันเป็นคำเปรียบเปรยการชิงฉีกกลีบดอกของต้นพันธุ์แม่ก่อนที่ดอกจะทันบานเต็มที่เพื่อเร่งงานผสมเกสรให้เสร็จ

บางครั้งมีปริมาณงานผสมดอกจำนวนมากจนทำให้เห็นว่าผสมไม่ทันแล้ว ผู้ผลิตจำเป็นต้องหาแรงงานมาเพิ่ม นอกจากการพยายามไปหาแรงงานต่างหมู่บ้านที่ต้องสอนให้รู้จักการผสมเกสรฝักด้วยมือก่อนแล้ว ชาวบ้านยังมีการหันมาใช้แรงงานแฝงในหมู่บ้านด้วย นั่นคือ แรงงานเด็กโตที่จะถูกสอนให้ช่วยทำงานผสมเกสรและการคลิปดอก โดยอาศัยความสัมพันธ์เชิงเครือญาติซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่ชาวบ้านแปลงเอามาใช้ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ให้กับบริษัท ขณะที่บ้านตะวันออกก็มีปัญหาการขาดแคลนแรงงานในหมู่บ้านอยู่แล้ว เนื่องจากคนรุ่นหนุ่มสาวที่มีการศึกษาสูงมีทางเลือกที่จะออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน สำหรับเกษตรกรผู้ผลิตที่ผู้เขียนสัมภาษณ์ นอกจากเป็นคนที่มีอายุเกินสี่สิบแล้ว มักมีการศึกษาในระดับชั้นประถมและมีวัยมามากจากการเรียนในระบบการศึกษาออกโรงเรียน (กศน.) ทำให้ไม่เหลือทางเลือกมากนักในการเข้าสู่ตลาดแรงงาน หากเป็นงานทั่วไป พวกเขา ก็พอจะจ้าง

แรงงานจากต่างบ้านมาช่วยได้ แต่กับงานที่ต้องอาศัยความประณีตที่มีขั้นตอนต่างๆ มากอย่างการผสมเกสรที่สุดท้ายต้องผ่านการตรวจสอบคุณภาพของเมล็ดพันธุ์จากบริษัท ทำให้พวกเขาไม่ค่อยอยากจ้างแรงงานทั่วไปจากข้างนอก ส่วนแรงงานในแต่ละครัวเรือนเองก็ต้องทำงานผสมในแปลงของตนเอง เนื่องจากดอกฝักของแต่ละเจ้าก็จะบานในเวลาเดียวกันหรือไล่เลี่ยกัน จึงทำให้ไม่อาจช่วยคนอื่นๆ ได้เหมือนในช่วงฤดูคุดานาและเกี่ยวข้าวที่ชาวบ้านตะวันยังคงมีการระดมแรงงานเพื่อลดค่าใช้จ่ายด้านแรงงานในการทำนาในปัจจุบัน

การหันมาใช้แรงงานของครัวเรือนตนเองและแรงงานเด็กอาจไม่พอรับมือกับงานผสมได้ แต่จะลดจำนวนต้นลงก็เท่ากับลดรายได้ตามไปด้วย วิธีหนึ่งที่ชาวนาผู้ผลิตบ้านตะวันค้นหาเพื่อลดความเข้มข้นของปริมาณงานลงคือการจัดการกับช่วงการบานดอกของพืช โดยพวกเขาได้พบเทคนิคบางอย่างโดยบังเอิญเพื่อทำให้ต้นฝักออกดอกไม่พร้อมกัน ความรู้นี้ได้มาจากความช่างสังเกตของชาวนาผู้ผลิตที่พบว่า หากปลูกต้นกล้าไม่พร้อมกันแล้ว ต้นพืชเมื่อโตขึ้นมาจะออกดอกไม่พร้อมกัน บางคนก็ใช้วิธีการใส่ปุ๋ยหลังปลูกกล้าพันธุ์ไม่ตรงกันทำให้เกิดการออกดอกในเวลาต่างกัน ดังนั้น เมื่อดอกฝักทยอยกันบานในแต่ละแปลงแล้วชาวบ้านก็พอมีเวลาทันผสมเกสรในแต่ละแปลงโดยใช้เพียงแรงงานในครัวเรือน ซึ่งโดยมากก็คือคู่สามีภรรยา มาทำงานในแปลงผสมด้วยกัน

การติดต่อกับบริษัทของชาวบ้านจะผ่านโบรกเกอร์ของบริษัทเมล็ดพันธุ์ที่เป็นชาวนาในบ้านตะวันนั่นเอง โบรกเกอร์คนนี้มีตำแหน่งทางสังคมเป็นผู้ช่วย *แก่ฝาย*² ที่เป็นองค์กรจัดการน้ำในท้องถิ่น โบรกเกอร์จึงรู้จักคนในพื้นที่และยังเป็นตัวกลางที่คอยเชื่อมประสานระหว่างเจ้าหน้าที่ของบริษัทกับชาวบ้านที่มารับจ้างผลิต แต่เดิมจะมีเพียงคนเดียวเนื่องจากมีเพียงบริษัทเดียวคือ เจียไต๋ แต่พอมีบริษัทใหม่เข้ามาอย่างบริษัทมอนซานโต้ จึงมีชาวนารายอื่นขึ้นมาเป็นโบรกเกอร์ด้วย โดยโบรกเกอร์จะคอยเรียกประชุมเพื่อแจ้งนัดหมายวันเวลาที่แน่นอน เช่น วันที่บริษัทจะส่งกล้าพันธุ์มาให้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ โบรกเกอร์กลายเป็นผู้คุมตรวจตราชาวนาด้วยกันเองในหมู่บ้าน และทราบด้วยว่าใครมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

² *แก่ฝาย* คือ ชื่อตำแหน่งหัวหน้าองค์กรจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย.

กับใคร จึงเป็นการควบคุมภายในหมู่บ้านที่เพิ่มขึ้นมาจากการดูแลของเจ้าหน้าที่และนักปรับปรุงพันธุ์ของบริษัทที่จะมาตรวจแปลง

หลังเก็บเมล็ดและล้างทำความสะอาดโดยไม่ลืมน้ำที่จะใช้สารเคมีป้องกันเมล็ดอย่างยากว่าเชื้อราแล้ว บริษัทจะนำเมล็ดที่ได้เก็บรวบรวมจากชาวบ้านไปตรวจสอบคุณภาพ ถ้าหากผลเมล็ดได้ปริมาณมากกว่าที่คาดไว้และผ่านเกณฑ์มาตรฐานความงอก-ความบริสุทธิ์ตรงตามสายพันธุ์ บริษัทจะจ่ายเงินพิเศษเพิ่มให้อีก หรือหากพบว่าค่าความบริสุทธิ์ลดลงเกินร้อยละ 4 (ลุ่มจาก 100 เมล็ด พบมี 4 เมล็ดไม่ตรงตามพันธุ์ที่กำหนด) บริษัทจะลดเงินที่จ่ายให้เหลือร้อยละ 60 จากราคาที่รับปากไว้ โดยจะมีการนำเอารายการแสดงยอดเงินเข้าบัญชีที่บริษัทจะจ่ายมาติดขึ้นกระดานในหมู่บ้าน เพื่อแจ้งให้ผู้ผลิตได้เห็นรายรับทุกคน อดีตเจ้าหน้าที่ภาคสนามของบริษัทเมล็ดพันธุ์แห่งหนึ่งที่เคยมาคุมงานที่บ้านตะวันออกให้ผู้เขียนฟังถึงเหตุผลที่ทำให้เช่นนั้นว่า มันช่วยทำให้ชาวบ้านอยากแข่งขันกันเองมากขึ้นในการทำป่าการผลิตหรือเพื่อลัทธิของตัวเองที่เคยทำเอาไว้ในอดีตการผลิตครั้งก่อน เขายังบอกอีกด้วยว่า บริษัทเข้าใจดีถึงเงื่อนไขของบ้านตะวันออกที่มีความเหมาะสมในการผลิตเมล็ดพันธุ์ โดยนอกจากเงื่อนไขของสภาพกายภาพพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้แหล่งน้ำและมีระบบชลประทานดีแล้ว ชาวนาที่บ้านตะวันออกยังมีที่นาน้อยอีกด้วย เจ้าหน้าที่รายเดิมจึงพยายามชี้ให้ชาวบ้านเห็นว่า หากผลิตพืชอื่นในขนาดพื้นที่เท่ากันก็ได้เงินน้อยกว่าผลิตเมล็ดพันธุ์มากและไม่มี ความแน่นอนเรื่องการขายผลผลิตอีกด้วย

ไม่ใช่ทุกคนจะสามารถทำได้ตามเป้าตลอดทุกครั้ง หากไม่ผ่านมาตรฐานก็จะถูกตัดลดเงินออกจากที่สัญญาไว้ ชาวนาบางคนก็สงสัยในการตรวจสอบมาตรฐาน เพราะขั้นตอนเหล่านี้ขึ้นอยู่กับมือของชาวนา แต่ไปอยู่ที่เจ้าหน้าที่ของบริษัทที่จะเป็นผู้ทดสอบที่โรงงาน เจ้าหน้าที่บริษัทอธิบายถึงสาเหตุของการตัดลดเงินว่าถือเป็นความบกพร่องของชาวนาผู้ผลิตเอง เพราะพวกเขาเกี่ยวข้องในกระบวนการผลิตนับตั้งแต่การปลูก การเตรียมดิน การใส่ปุ๋ย การควบคุมกำจัดวัชพืช การดูแลรักษาพืชจากโรคแมลง การผสมเกสรและการจัดการเมล็ด หลังเก็บเกี่ยวที่ต้องหมักล้างตากเมล็ด ซึ่งชาวนาอาจไม่ได้ทำตามขั้นตอนและคำแนะนำของเจ้าหน้าที่บริษัท เป็นต้น บางรายถูกตัดออกจากสายการผลิต ซึ่งเกิดขึ้นได้เมื่อเจ้าหน้าที่บริษัทพิจารณาว่าไม่มีความสามารถทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ได้ตามมาตรฐานของบริษัท หรือ

กรณีที่น่าสนใจคือ การถูกตัดออกเพราะชาวนาผู้ผลิตแอบขโมยเอาเมล็ดพันธุ์ของบริษัทไปขายต่อ เรื่องแบบนี้เคยเกิดขึ้นมาแล้วในบ้านตะวันตก แต่ก็ยังไม่มีกรณีฟ้องดำเนินคดี

แม้ไม่มีใครเคยอ่านกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชมาก่อน (หมายถึง พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ที่ให้ความคุ้มครองพืชใหม่และสิทธินักปรับปรุงพันธุ์พืช และ พ.ร.บ. พันธุ์พืช พ.ศ. 2518) ชาวนาบ้านตะวันตกก็รับรู้เรื่องสิทธิเหนือตัวพันธุ์พืชและเมล็ดพันธุ์ที่ตนเองรับจ้างผลิตให้กับบริษัท โดยเส้นแบ่งที่แยกชาวนาออกจากเมล็ดพันธุ์ได้นิยามขึ้นมาจากความเข้าใจจากการตัดออกจากสายการผลิตที่เป็นมาตรการลงโทษโดยตรงของบริษัทแล้ว เจ้าหน้าที่บริษัทยังอาจจะฟ้องดำเนินข้อหาขโมยทรัพย์สินของบริษัทที่อ้างความเป็นเจ้าของพันธุ์ตามกฎหมายอีกด้วย “มันเป็นลิขสิทธิ์ของเขา” ชาวนาบางคนบอกกับผู้เขียนเมื่อถามถึงการที่ชาวนาจะแอบเก็บเอาเมล็ดผักที่รับจ้างปลูกไว้ไปปลูกต่อได้หรือไม่ แม้จะเป็นไปเพื่อไว้บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น เมื่อเห็นว่ามันมีลักษณะบางอย่างดี เช่น ผลใหญ่ รสชาติดี เป็นต้น

ที่จริงแล้ว ชาวนาก็เคยแอบลองเสี่ยงทำหลายอย่างที่บริษัทไม่อยากจะให้ทำ ในแง่ที่เราจึงอาจกล่าวได้ว่า เส้นแบ่งทรัพย์สินของบริษัทและผู้รับจ้างผลิตก็ไม่ได้ตายตัวเสมอไป การต่อรองเหนือทรัพย์สินอย่างตัวพันธุ์พืชระหว่างชาวนาและเจ้าหน้าที่บริษัทจึงมีผลให้เส้นแบ่งเหนือพันธุ์พืชได้รับการปรับเปลี่ยนไปบ้าง ดังกรณีการแอบเอาผลแตงกวาของตนพันธุ์พ่อฝังดินเอาไว้แล้วเอาฟางข้าวกลบเพื่อจะรอเก็บเมล็ดไว้ทำเชื้อพันธุ์ปลูกต่อไป แต่สิ่งนี้ก็มักไม่ได้ผลเพราะหลังจากงานผสมเสร็จสิ้นแล้ว เจ้าหน้าที่ตรวจแปลงของบริษัทจะสั่งให้เกษตรกรถอนรากทำลายต้นพันธุ์พ่อทิ้งไป ดังนั้น ผลที่ชาวนาเลือกแอบฝังดินเอาไว้จะใช้ไม่ได้อีกต่อไปเพราะยังไม่สุกแก่เต็มที่ บางครั้งเจ้าหน้าที่ก็จะเหยียบผลของต้นพันธุ์พ่อในแปลงให้แตกไปเลย “บริษัทมันไม่อยากจะให้เราเก็บไว้” ชาวนารายหนึ่งกล่าวต่อผู้เขียนถึงการที่เจ้าหน้าที่จากบริษัทเมล็ดพันธุ์ Takii จากประเทศญี่ปุ่น (บริษัทนี้มีสายสัมพันธ์ที่ดีกับบริษัทเจียไต๋) ไม่อยากให้ชาวนาเก็บผลของต้นพันธุ์พ่อไว้

อีกกรณีหนึ่งคือ ชาวนาผู้ผลิตที่เคยแอบเก็บเมล็ดบางส่วนที่ส่งให้บริษัทได้และนำไปปลูกในพื้นที่ที่สามารถหลบพ้นสายตาดูแลสำเร็จ (เช่น ตามพื้นที่บ้านญาติที่อยู่ในบ้านอื่น)

แต่ก็พบว่า พืชลูกผสมเหล่านี้หลังจากนำไปปลูกต่อแล้ว ผลผลิตในรุ่นต่อไปจะไม่ดีเหมือนเดิมอีก ทำให้พวกเขาไม่อยากเก็บเมล็ดผักลูกผสมไว้ทำพันธุ์อีกต่อไป

นอกจากเมล็ดแล้ว ชาวบ้านพยายามต่อรองการใช้ประโยชน์ส่วนต่างๆ ของพืชที่ตนเองรับจ้างผลิตให้กับบริษัทด้วย เช่น ในการเก็บเกี่ยวเมล็ดแคนตาลูปให้บริษัทนั้น ชาวบ้านจะขนเอาเนื้อข้างในผลไปขายต่อ โดยบางรายจะตั้งโต๊ะขายอย่างเปิดเผยหน้าบ้านของตนเองที่ติดกับถนนใหญ่และโรงเรียนที่มีคนสัญจรผ่านไปมามาก โดยผู้ค้าจะควักเอาเมล็ดออกไปและขายเฉพาะส่วนเนื้อให้ บางรายยังนำแคนตาลูปเหล่านี้มาจำหน่ายที่ตลาดในตัวเมืองอีกด้วย นอกจากนี้ ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์ส่วนอื่นๆ ของต้นพืชที่เก็บมาจากต้นพันธุ์พ่อเพื่อมาบริโภคต่อในครัวเรือน เช่น ผลแตงกวาอ่อน ลูกอ่อนและยอดของฟักทอง เป็นต้น การกระทำเช่นนี้เดิมไม่ได้มีที่ยอมรับสำหรับบริษัท โดยอ้างกฎหมายว่าบริษัทเป็นเจ้าของพันธุ์พืช แต่ชาวบ้านอธิบายว่า พวกเขาไม่ได้ขายเมล็ดและส่วนที่เอามากี่แค่เพื่อการดำรงชีพ โดยนำมาบริโภคเป็นอาหารในครัวเรือนเป็นหลัก และถึงขายก็เพื่อพอเป็นรายได้เล็กน้อยประทังชีวิตในระหว่างรอให้บริษัทส่งเงินค่าจ้างผลิตเมล็ดผักมาให้ เพราะชาวบ้านไม่ได้มีรายได้ประจำแบบเงินเดือน ในช่วงหลังข้อพิพาทเรื่องดังกล่าวก็หยุดไป โดยบริษัทหันมาประนีประนอมกับชาวบ้านแทน

จะเห็นได้ว่า การขยายตัวของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์มีส่วนปรับเปลี่ยนชานาให้กลายเป็นผู้รับจ้างผลิต ซึ่งเกิดขึ้นในขณะที่คนชนบทเอง (ไม่ทุกคน) ก็เห็นการเข้ามาของบรรษัทเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจของตนเองด้วยเช่นกัน อันที่จริง ภาพของชาวบ้านตะวันที่กำลังทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ผักลูกผสมนั้น หากมองในระดับโครงสร้างเศรษฐกิจ-การเมืองมหภาค บ้านตะวันได้กลายเป็นพื้นที่ซึ่งถูกเชื่อมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายที่กำลังเติบโตอย่างต่อเนื่องของอุตสาหกรรมอาหารและอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ โดยเกิดขึ้นภายหลังจากที่มีการปรับโครงสร้างภาคการเกษตรของไทยเพื่อมุ่งสู่การส่งออกสินค้าเกษตรมูลค่าสูง ดังที่การเติบโตของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์โดยเฉพาะเมล็ดพันธุ์ลูกผสมในประเทศไทยช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1980 ได้รับอานิสงส์อย่างมากจากการเติบโตก่อนหน้านี้ของอุตสาหกรรมส่งออกอาหารแปรรูป ซึ่งค่อยๆ บูรณาการประเทศไทยเข้าสู่ตลาดโลกตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1970 และทำให้ไทยกลายเป็นหนึ่งในประเทศที่ถูกจับตา

ในฐานะประเทศเกษตรอุตสาหกรรมใหม่ของเอเชีย (New Agro-industrial Countries - NACs; Christensen 1992; Pritchard and Burch 2003) โดยไม่กัที่ทศวรรษหลังการเปิดเสรีอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ที่ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (The Board of Investment of Thailand: BOI) เชิญชวนให้มีการลงทุนจากต่างประเทศมากขึ้นนั้นก็พบผลลัพธ์ที่ว่า เมล็ดพันธุ์ฝักทั้งในส่วนพันธุ์ผสมเปิด (open-pollinated variety) และลูกผสม (hybrids) มาจากการผลิตโดยภาคเอกชนประมาณ 50 บริษัท ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 75 ของปริมาณเมล็ดพันธุ์ ในขณะที่ภาครัฐผลิตออกมาเพียงร้อยละ 5 ในท้องตลาด (Nath et al. 1999) หลังจากนั้น พันธุ์ฝักที่รวมไปถึงข้าวโพดและข้าวฟ่างก็ถูกแทนที่ด้วยพันธุ์ลูกผสมเกือบถึงร้อยเปอร์เซ็นต์แล้ว (Seed Association of Thailand 2007)

นอกจากเปิดเสรีในส่วนของส่งเสริมการลงทุนด้านอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์แล้ว ประเทศไทยยังปรับโครงสร้างทางกฎหมาย อันหมายถึงการปรับเปลี่ยนเชิงสถาบันที่สัมพันธ์กับระเบียบการค้าเมล็ดพันธุ์ให้เอื้อต่อการดำเนินธุรกิจเมล็ดพันธุ์อีกด้วย ดังเช่นการออกกฎหมายหลายฉบับที่หันมาให้ความสำคัญคุ้มครองและส่งเสริมสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์พืช (breeder's rights) วิทยาการปรับปรุงพันธุ์พืช การค้าเมล็ดพันธุ์ การคุ้มครองสิทธิบัตร และการคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะการตรากฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช (Plant Variety Protection Act) ที่มีกล่าวกันว่า ภายใต้แนวคิดเสรีนิยมใหม่นั้น การตรากฎหมายทำนองนี้ได้รับเอาแนวทางของข้อตกลงการค้าระหว่างประเทศอย่าง TRIPS (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights) ที่นิยามให้สารพันธุกรรม เมล็ดพันธุ์ และผลิตภัณฑ์ที่มาจากพืชนั้นเป็นสมบัติของเอกชน (ดู Harvey 2005: 160) เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การผลิตเมล็ดพันธุ์ของรัฐโดยให้ความสำคัญกับภาคเอกชนมากขึ้น เพื่อหวังให้ช่วยยกระดับการค้าเมล็ดพันธุ์ของประเทศไทยให้สูงขึ้น ฝั่งภาคเอกชนเองก็พยายามกดดันให้รัฐปรับแก้กฎหมาย โดยเฉพาะ พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 เพื่อช่วยคุ้มครองทรัพย์สินของเอกชนอันหมายถึงพันธุ์พืชจากปัญหาการขโมยพันธุ์ (Bangkok Post 2009)

สำหรับ พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ตราขึ้นเนื่องจากพันธกรณีที่ประเทศไทยมีต่อ TRIPS ซึ่งกำหนดให้ประเทศสมาชิกขององค์การการค้าโลก (WTO) ต้องออกกฎหมาย

คุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาโดย พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ยังมีส่วนผสมแบบ ประนีประนอมของหลักการและแนวคิดตามพันธกรณีที่ประเทศไทยรับรองอนุสัญญาความ หลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity: CBD) ที่ยอมรับให้อธิปไตยรัฐเหนือทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ดังนั้น พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ของไทยจึงมีทั้งด้านการคุ้มครองพันธุ์พืชที่มีอยู่ในประเทศไทยและการคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่แบบ UPOV³ ที่นักปรับปรุงพันธุ์พืชรวมทั้งบริษัทเมล็ดพันธุ์ใช้อ้างสิทธิความเป็นเจ้าของเหนือพันธุ์พืช (ดู สมชาย รัตนชื่อสกุล 2556)

เงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งที่คาดว่าจะช่วยขยายโอกาสทางการค้าเมล็ดพันธุ์ของ ไทยในตลาดเมล็ดพันธุ์โลก คือ ความรู้และเทคโนโลยีชีวภาพเพื่อการปรับปรุงพันธุ์ แต่ ประเทศไทยยังคงระงับการทดลองพืชจีเอ็มโอในระดับแปลงเปิด (ดู วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และ คณะ 2551, 240) นั่นช่วยเปิดทางให้กับเทคโนโลยีการปรับปรุงพันธุ์แนวทางอื่น เช่น การปรับปรุงพันธุ์ด้วยเทคโนโลยีการคัดเลือกโดยโมเลกุลเครื่องหมาย (Marker-Assisted Selection: MAS) ที่ใช้ระยะเวลาคัดเลือกพันธุ์สั้นลงเพื่อช่วยให้อุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ไทย สามารถแข่งขันเติบโตต่อไปในตลาดโลก (ดู National Center for Genetic Engineering and Biotechnology 2009)

ในปัจจุบัน ส่วนแบ่งทางการตลาดเมล็ดพันธุ์ของไทยยังคงอยู่ในระดับที่สูงในภูมิภาค เอเชียแปซิฟิก ในขณะที่มูลค่าการส่งออกเมล็ดพันธุ์ในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกอยู่ที่ประมาณ 450 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ประเทศที่เป็นผู้นำทางด้าน การส่งออกเมล็ดพันธุ์จากในภูมิภาคโดย เรียงจากอันดับแรกคือ ญี่ปุ่น จีน ไทย ออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์ (Bangkok Post 2009) โดยประมาณตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา ปริมาณการผลิตเมล็ดพันธุ์ผสม ในประเทศไทยที่เพิ่มสูงขึ้นได้ถูกส่งออกไปสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์ใน 53 ประเทศ (Seed Association of Thailand 2007) ใน พ.ศ. 2548 บริษัทเมล็ดพันธุ์จ้างแรงงานมากกว่า

³ The International Union for the Protection of New Varieties of Plants (UPOV) เป็น องค์การภาครัฐระหว่างประเทศที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดย The International Convention for the Protection of New Varieties of Plants ที่มุ่งให้ประเทศสมาชิกใช้ระบบสิทธิทรัพย์สินทางปัญญาคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่.

28,000 ครอบครัวในประเทศไทย การพัฒนาอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ยังเน้นพืชจำพวก แตงกวา พริก มะเขือเทศ และข้าวโพด เพื่อช่วยแข่งขันในระดับที่สูงขึ้น (National Center for Genetic Engineering and Biotechnology 2009) โดยวางยุทธศาสตร์ให้ประเทศไทยกลายเป็นฮับเมล็ดพันธุ์ของเอเชีย (Asian Seed Hub) ต่อไปในอนาคต สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ไทยเป็นครัวของโลก แนวทางดังกล่าวดูเหมือนได้รับการยอมรับ ด้วยดีจากบริษัทเมล็ดพันธุ์ ดังที่ตัวแทนรายหนึ่งของบริษัทมอนซานโต้ประกาศบนเวทีสัมมนาวิชาการในงานประชุมเมล็ดพันธุ์แห่งชาติครั้งที่ 9 ซึ่งจัดขึ้นที่จังหวัดน่านในช่วงปี พ.ศ. 2555 และผู้เขียนมีโอกาสเข้าร่วมสังเกตการณ์ว่า “ไทยคือ 1 ใน 5 ของมหาอำนาจผู้ผลิตอาหารของโลก โจทย์ของไทยไม่ใช่เรื่องการแก้ไขความอดอยากอีกแล้ว แต่จะอย่างไรให้ไทยมีศักยภาพที่จะผลิตอาหารเลี้ยงคนได้ 250-300 ล้านคน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ต้องแข่งขัน และคนไทยก็เก่งในด้านการเกษตร ... เทคโนโลยีชีวภาพคือคลื่นการเปลี่ยนแปลงโลก สงครามโลกครั้งที่ 3 จะเป็นสงครามชีวภาพ จะไม่มีการรบกันอีกแล้ว แต่จะแข่งกันที่ความอยู่ดีกินดี ขึ้นอยู่กับใครมีความรู้ได้ก่อน เข้าใจ “ธรรมชาติ” ได้ก่อน”

โดยสรุป ผู้เขียนได้เสนอให้เห็นพื้นที่ศึกษาที่มีภูมิทัศน์ของการผลิตข้าวที่เน้นบริภาคในครัวเรือนเป็นหลัก ซึ่งอาจดูเหมือนว่า แม้ชาวนาบ้านตะวันยังคงให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อยังชีพซึ่งเข้ากับภาพชาวนาชนบทชนวนฝืนตามโฆษณาท้องเที่ยวเมืองน่านที่ชูภาพวิถีชีวิตแบบ “เนิบนาบ” แต่ภาพสังคมชาวนาชนบทที่อยู่กับเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมแบบหยุดนิ่งไม่อาจนำมาใช้อธิบายความเปลี่ยนแปลงของบ้านตะวันได้อีกแล้ว โดยภูมิทัศน์ดังกล่าวนี้กลับซ้อนทับไปกับการผลิตสินค้าทางการเกษตรที่มีมูลค่าสูงเมื่อบ้านตะวันได้ถูกผนวกเข้าสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์โลก โดยเกิดการสะสมทุนผ่านการผลิตแบบยึดหยุ่นที่จ้างชาวนาผู้ผลิตขนาดเล็กให้ทำการผลิตและแบกรับความเสี่ยงภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา การจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนาในบริบทเช่นนี้จึงต่างกับภาพชาวนาชนบทที่หว่านเมล็ดพันธุ์ของตนเองและเพาะปลูกพืชพันธุ์ตามหัวไร่ปลายนาน แล้วใช้ชีวิตเรียบง่ายเนิบนาบเผื่อรอยวันเก็บเกี่ยวผลผลิตอย่างสงบเรียบง่ายไปวันๆ โดยเมล็ดพันธุ์ที่ชาวบ้านจัดการผลิตกลับเป็นสินค้าที่บริษัทอ้างความเป็นเจ้าของพันธุ์พืชผ่านสิทธิบัตรปรับปรุงพันธุ์และกีดกีดผ่านทรัพย์สินเอกชนที่มีกฎหมายรับรองเพื่อบูรณาการประเทศไทยเข้าสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์โลก

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อม: ฟื้นเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมและสิทธิชาวนาในทรัพยากรพันธุกรรมพืช

เพื่อจะเข้าใจถึงการจัดการเมล็ดพันธุ์ของชาวนามากยิ่งขึ้น ในส่วนนี้ ผู้เขียนเสนอว่า ไม่ได้มีแต่เพียงกลุ่มทุนอย่างบรรษัทเมล็ดพันธุ์เท่านั้นที่มีส่วนในการเปลี่ยนโฉมหน้าของภูมิทัศน์ชนบทและควบคุมการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ของชาวนา หากแต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมเองก็มีส่วนด้วยเช่นกัน ผู้เขียนจึงได้หันมามองขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมที่พยายามดำเนินโครงการต่างๆ ที่มีผลในการประกอบสร้างความจริงและจินตนาการว่าด้วย “ชาวนา” และ “เมล็ดพันธุ์” ที่อาจทำให้ “คน” และ “สิ่ง” ต่างๆ ที่ไม่ได้อยู่ในจินตนาการเหล่านั้นกลายเป็นอื่น ขณะที่ขบวนการเคลื่อนไหวอ้างถึงตัวแบบการพัฒนาทางเลือกให้เป็นทางออกต่อสังคมชนบท

จังหวัดน่านนอกจากเป็นพื้นที่หนึ่งที่สำคัญต่ออุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์แล้ว ยังเป็นพื้นที่ซึ่งมีการดำเนินโครงการพัฒนาที่ต้องการอนุรักษ์ธรรมชาติและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชากร โดยในเขตพื้นที่สูงพบว่า มีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาดำเนินงานในพื้นที่ เพื่อให้คนบนพื้นที่สูงหยุดการเกษตรแบบ “ไร่เลื่อนลอย” แล้วหันมาเพาะปลูกในพื้นที่ซึ่งถูกปรับแต่งขึ้นเป็น “นาขั้นบันได” ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นให้ชาวบ้านพึ่งตนเองและลดการใช้สารเคมีทางการเกษตรบนพื้นที่ต้นน้ำ ขณะที่สิ่งนี้สวนทางกับการปรับตัวทางเศรษฐกิจของชาวนาที่ได้หันมาผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์และชาวนายังมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตยโดยสนับสนุนขบวนการกลุ่มคนเสื้อแดงอีกด้วย (Rossi 2012) บ้านตะวันก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ถูกเชื่อมเข้ากับโครงการพัฒนา ดังที่ในปี พ.ศ. 2544 มีโครงการจัดตั้งโรงเรียนชาวนาที่กลุ่มแกนนำชาวนาในบ้านตะวันร่วมกับศูนย์การเรียนรู้ใจไ้กายใต้เครือข่ายมูลนิธิฮักเมืองน่าน ซึ่งหันมาดำเนินโครงการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพที่มีชุมชนเป็นฐาน โดยเป็นโครงการที่ร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ โดยเฉพาะองค์กร SEARICE จากประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งดำเนินการภายใต้โครงการ Community Biodiversity Development and Conservation - CBDC Project (ดู CBDC 2003) โดยขบวนการดังกล่าวนี้พยายามเสนอว่า เมล็ดพันธุ์เป็นทรัพย์สินส่วนรวม (seeds as commons; ดู Navdanya 2012, 116)

สำหรับโครงการที่ศูนย์วิจัยโกโก้ดำเนินการในหลายหมู่บ้านมีวัตถุประสงค์ให้ชาวนาหันมาพึ่งตนเองในด้านเมล็ดพันธุ์ให้ได้ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่คุกคามสังคมวัฒนธรรมชาวนาและการสูญสลายไปของความหลากหลายทางชีวภาพในยุคปฏิวัติเขียว กล่าวให้ชัดเจนขึ้นก็คือ โครงการโรงเรียนชาวนาบ้านตะวันใต้แสดงให้เห็นว่า บ้านตะวันกลายเป็นจุดเชื่อมต่ออันหนึ่งในเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรที่ “ความหลากหลายทางชีวภาพ” ได้กลายเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นภายใต้วาทกรรมสิ่งแวดล้อมระดับสากลในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1980 (Escobar 1998) โดยวาทกรรมอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพดังกล่าวมีส่วนช่วยทำให้เกิดการไหลเวียนของทุน อุดมการณ์ ความรู้ บุคคลากร และเมล็ดพันธุ์ ระหว่างชาวนาและศูนย์วิจัยโกโก้ตลอดจนพันธมิตรทางวาทกรรมที่เคลื่อนไหวในประเด็นทางสังคม-สิ่งแวดล้อม

ในปี พ.ศ. 2544 ศูนย์วิจัยโกโก้ได้เสนอให้มีกรอนุรักษ์พันธุ์พืชในพื้นที่บ้านตะวัน ยกตัวอย่างเช่น ข้าวดอกสะเทิน ข้าวต้นเต้า ข้าวดอกหมา ข้าวเตี้ย และ กข6 (CBDC 2003) หลังจากกลับมาจากดูงานที่ประเทศฟิลิปปินส์ กลุ่มชาวนาที่เรียนรู้การผสมพันธุ์ข้าวได้ทดลองทำคู่ผสมขึ้น โดยได้มีการสร้างความคิดเรื่อง “ข้าวในฝัน” ขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่เทคนิคเกษตรกรรมจากศูนย์วิจัยโกโก้และแกนนำชาวนาบ้านตะวัน โดยลักษณะของข้าวในฝันที่ชาวนากำหนดเป้าหมายการปรับปรุงพันธุ์คือ ข้าวที่หุงนุ่มกินอร่อย เมล็ดเรียวยาวแบบข้าว กข 10 ลำต้นแข็งแรงไม่ล้มง่าย เป็นข้าวอายุเบา ลำต้นสูงเพื่อนำฟางข้าวไปใช้ในแปลงพริก

ที่จริงแล้ว การผลิตสร้าง “ข้าวในฝัน” เป็นส่วนหนึ่งของจินตนาการว่าด้วยพันธุ์ข้าวที่นำไปสู่กระบวนการสร้างพันธุ์ใหม่ที่ถูกปรับปรุงโดยชาวนา หรือก็คือ การผลิตสร้าง “พันธุ์ชาวนา” (peasant variety) โดยกระบวนการหลัก 2 ประการ ที่ถูกนำมาใช้ในการปรับปรุงพันธุ์พืชและการเกษตรของชาวนานั้น ถูกเชื่อมเข้ากับแนวทางเกษตรอินทรีย์ที่ศูนย์วิจัยโกโก้พยายามให้ชาวนาหันมาลดการใช้สารเคมีการเกษตรและเปลี่ยนไปใช้สารสกัดชีวภาพมากขึ้น นั่นคือ (1) การปรับปรุงพันธุ์อย่างมีส่วนร่วม (the participatory plant breeding - PPB) และ (2) การคัดเลือกพันธุ์อย่างมีส่วนร่วม (the participatory variety selection - PVS) หากสังเกตจากพันธุ์ข้าวที่นำมาเป็นคู่ผสมนั้นจะพบว่า ชาวนาได้ใช้ทั้งพันธุ์ “พื้นเมือง” และ “พันธุ์ปรับปรุง” เช่น การนำพันธุ์ดอกหมามามาผสมกับพันธุ์ กข10 ซึ่ง กข10 เป็นพันธุ์ปรับปรุงจากกรมการข้าวเพื่อได้ข้าวที่มีอายุสั้น ทำให้ระยะเวลาการปลูกจนถึงการ

เก็บเกี่ยวสั้นลง โดยความเป็นมาของข้าวพันธุ์ กข10 นี้สามารถสืบย้อนไปสู่การสร้าง "ข้าวมหัศจรรย์" ที่พัฒนาโดยสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (IRRI) อย่างข้าว IR8 ซึ่งเป็นข้าวที่มีลักษณะต้นเตี้ยและตอบสนองต่อปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิตให้สูงขึ้น จนกลายเป็นสัญลักษณ์ความสำเร็จหนึ่งของการปฏิวัติเขียวในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1960

นอกจากงานปรับปรุงพันธุ์แล้ว ศูนย์วิจัยก็ยังได้สนับสนุนให้โรงเรียนชาวนาบ้านตะวัน เป็นแหล่งเก็บรักษาพันธุ์ข้าว หรือก็คือธนาคารเมล็ดพันธุ์ชุมชน (community seed bank) ในปี พ.ศ. 2552 โรงเรียนชาวนาแห่งนี้ทำการอนุรักษ์และปลูกรักษาพันธุ์ข้าวไว้ถึง 103 สายพันธุ์ โดยนอกจากเก็บพันธุ์เองแล้ว ก็ยังมีพันธุ์ข้าวที่ได้มาจากเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายชาวนา และที่สำคัญคือ มีบางสายพันธุ์ข้าวที่ส่งมาจาก ดร.ดวงดี (นามสมมติ) นักปรับปรุงพันธุ์ข้าวที่ศูนย์วิจัยข้าว จังหวัดอุบลราชธานี และสายพันธุ์ข้าวที่เกิดจากเทคโนโลยี MAS ที่ ดร.ธีระ (นามสมมติ) นักวิทยาศาสตร์จาก BIOTEC ทำการผสมยีนส์ ข้าวหอมนิลเข้ากับข้าว กข6 เพื่อให้เกิดลักษณะต้านทานโรคใบไหม้จากเชื้อรา ภายหลังประชากรสายพันธุ์นี้หลายชุดถูกส่งมาให้ชาวนาในจังหวัดน่านอีกหลายพื้นที่ปลูกคัดต่อในแปลง จนคัดได้สายพันธุ์ที่ชาวนาในจังหวัดน่านพอใจ ดร.ลูกปัด (นามสมมติ) ซึ่งเป็นอาจารย์ด้านการปรับปรุงพันธุ์พืชที่ทำงานในมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลและร่วมงานกับ BIOTEC กระทรวงวิทยาศาสตร์ได้นำไปทูลเกล้าขอพระราชทานชื่อจากองค์สมเด็จพระเทพฯ เมื่อเสด็จเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าของโครงการตามพระราชดำริที่จังหวัดในปี พ.ศ. 2553 ซึ่งได้พระราชทานชื่อสายพันธุ์ข้าวดังกล่าวว่า "ธัญสิริน"

อย่างไรก็ตาม จำนวนชาวนาบ้านตะวันที่ร่วมในโครงการกลับลดลงเรื่อยๆ จากระยะเริ่มต้นโครงการที่มีเกือบ 30 คน ปัจจุบันเหลือสมาชิกที่ทำกิจกรรมอย่างจริงจังเพียง 3 คนเท่านั้น ส่วนหนึ่งมาจากการไม่ประสบความสำเร็จหลังทดลองผสมคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ได้มากกว่า 9 ปี (ดู สาวิตร มีชัย และคณะ 2553, 56) แต่สายพันธุ์ข้าวที่ได้ไม่สามารถตอบโจทย์ "ข้าวในฝัน" ได้ และการไม่อาจขายเมล็ดพันธุ์จากสายพันธุ์ข้าวที่ปรับปรุงขึ้นมาเพื่อสร้างรายได้ต่อได้ ชาวนาที่เหลือสามคนได้เปลี่ยนสถานภาพมาเป็นคนสอนเด็กนักเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในแถบหมู่บ้านตะวัน ซึ่งต้องการให้นักเรียนมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมในแปลงนาตามความประสงค์ของผู้บริหาร แนวคิดของโรงเรียนและครูผู้สอนวิชา

วิทยาศาสตร์อย่างชีววิทยาที่ต้องการให้นำความรู้ท้องถิ่นบูรณาการเข้ากับหลักสูตรนั้น สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของประเทศไทย โดยโรงเรียนยังแต่งตั้งชาวนาที่อยู่ใน โรงเรียนชาวนาบ้านตะวันเป็นปราชญ์ชาวบ้านหรือครูชาวนา เพื่อสอนนักเรียนผ่านกิจกรรม ต่างๆ ในแปลงนาด้วย โดยมีการปรับกิจกรรมไปตามช่วงการเจริญเติบโตของต้นข้าวตั้งแต่ ปลูกไปจนถึงเก็บเกี่ยว

ถึงตรงนี้มีประเด็นที่ดูจะเป็นข้อสงสัยต่อภาพปฏิวัติเขียวที่ถูกผลิตสร้างในขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อม จริงหรือที่ชาวนาบ้านตะวันกำลังประสบวิกฤตสังคม วัฒนธรรม และการสูญเสียพันธุ์ข้าวอันเป็นผลจากการปฏิวัติเขียว หรือที่จริงแล้ว มันคือการ เปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรมที่สามารถเกิดขึ้นในทุกที่ แต่การเปลี่ยนแปลงหลายสิ่งที เกิดขึ้นกลับถูกนำมาประกอบสร้างเข้าด้วยกันในสิ่งที่เรียกว่า “ปัญหา” ซึ่งอาจขึ้นอยู่กับ มุมมองเชิงคุณค่าและการตีความที่แตกต่างกันไป แล้วปัญหาจริงๆ เป็นของใครกันแน่

หากหันมาดูหัวข้อการเรียนรู้ในหลักสูตรโรงเรียนชาวนาที่เจ้าหน้าที่ศูนย์ใจโก้ร่วมกัน ออกแบบร่วมกับแกนนำชาวนาบ้านตะวันนั้น ได้มีการสอดแทรกเนื้อหาที่พิจารณาเห็นชอบ ร่วมกันแล้วว่าเป็น “ประเด็นเฉพาะพื้นที่” ของบ้านตะวันลงไปในกระบวนการเรียนรู้ โดย นอกจากสอนเรื่องการทำปุ๋ยหมักและสารสกัดชีวภาพให้กับกลุ่มชาวบ้านและเด็กนักเรียน ที่มาอบรมแล้ว ยังได้นำเอาเรื่องวัฒนธรรมข้าวมาแทรกไว้ในหลักสูตรโรงเรียนชาวนาอีก ด้วย เช่น การทำขนมพื้นบ้าน การบูชาแม่โพสพในนาข้าว การสู่ขวัญข้าวและสู่ขวัญควาย ด้วยห่วงกังวลว่า วัฒนธรรมที่ติงามของท้องถิ่นจะสูญหายไปพร้อมกับการสูญเสียไปของพันธุ์ ข้าวพื้นบ้าน โดยภายหลังจากที่ครูในโรงเรียนมัธยมได้นำเสนอกิจกรรมนี้ให้กับผู้บริหาร ของจังหวัดน่านอย่างนายกองค์การบริหารส่วน ด้วยความซาบซึ้งเขาเอ่ยปากให้ความช่วยเหลือ ในกิจกรรมด้วยการบริจาคควายที่มาจากโครงการไถชีวิตสัตว์ให้การดำเนินกิจกรรมของ โรงเรียนมัธยมร่วมกับชาวนาบ้านตะวันด้วย

อีกสิ่งหนึ่งที่ดูขัดกับภาพการสูญเสียพันธุ์พืชและสังคมชาวนายังพบได้จากข้อมูลการ สืบประวัติการใช้พันธุ์ข้าวในชุมชนในปี พ.ศ. 2555 ที่ศูนย์ใจโก้ได้สำรวจจากชาวนาบ้านตะวัน ที่อยู่ในโครงการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืช พบว่าพันธุ์ข้าวในรอบ 30 ปี มีการเปลี่ยนแปลง ดังตาราง 2-4

ตาราง 2 ประวัติการใช้พันธุ์ข้าวในชุมชนบ้านตะวันเมื่อช่วง 30 ปีก่อน

ชื่อพันธุ์	จุดเด่น	จุดด้อย
ดอหมอก	ได้ผลผลิตดี	ข้าวแข็ง ตลาดไม่ต้องการ
นกแก้ว	ได้ผลผลิตดี	เมล็ดใหญ่ กินไม่อร่อย
เหมยหนอง	ได้ข้าวมาก	ข้าวแข็ง ตลาดไม่ต้องการ
ดอหมาแหะ	ลำต้นแข็งแรง ต้านทานโรค	ตลาดไม่ต้องการ
ข้าวแดงหลวง	ได้ผลผลิตดี ลำต้นแข็งแรง กินอร่อย	อายุยาวเกิน
นางแก้ว	กินอร่อย	คัน (เมล็ดมีขนมาก)
นางนวล	กินอร่อย	ลำต้นอ่อน แตกกอน้อย
ข้าวแก้ว	ลำต้นสูง ผลผลิตดี กินอร่อย	อายุยาวเกิน

ตาราง 3 ประวัติการใช้พันธุ์ข้าวในชุมชนบ้านตะวันเมื่อช่วง 20 ปีก่อน

ชื่อพันธุ์	จุดเด่น	จุดด้อย
ดอบุญมา	อายุสั้น	ผลผลิตต่ำ
ดออีสาน	ผลผลิตดี ทนแล้ง	ลำต้นอ่อน
ดอสะเทิ้น	ลำต้นแข็งแรง	กินไม่อร่อย
ดอเมืองเลย	ผลผลิตดี	เมล็ดใหญ่ ตลาดไม่ต้องการ
ดอเชียงราย	ผลผลิตดี	เมล็ดใหญ่
กข 10	ผลผลิตดี	เป็นโรค
กข 6	ผลผลิตดี กินอร่อย	ลำต้นอ่อน
กข 8	ผลผลิตดี	กลายเป็นพันธุ์เร็ว

ตาราง 4 ประวัติการใช้พันธุ์ข้าวในชุมชนบ้านตะวัน
ตั้งแต่ช่วง 10 ปีก่อนจนถึงปัจจุบัน

ชื่อพันธุ์	จุดเด่น	จุดด้อย
กข4	ผลผลิตดี	ลำต้นต่ำ ติดโรคง่าย
กข6	ผลผลิตดี	เป็นโรคใหม่
กข10	ผลผลิตดี	ติดโรคง่าย
กข14	ผลผลิตดี	ออกรวงช้า
กข72	ผลผลิตดี	การแตกกออ่อน
มะลิ105	ผลผลิตดี	ลำต้นอ่อน
หอมสกล	ผลผลิตดี	ลำต้นอ่อน
เหนียวมะลิ	ผลผลิตดี	ลำต้นอ่อน
เล่าแตก	ผลผลิตดี	ลำต้นอ่อน เมล็ดเป็นเชื้อรา
ตะวัน1*	ผลผลิตดี	ลำต้นอ่อน เมล็ดร่วงง่าย

* ชื่อสมมติของสายพันธุ์ข้าวที่เกิดจากการสร้างคู่ผสมโดยชาวนาบ้านตะวัน

หากพิจารณาข้อมูลจากตารางข้างบนต่อไปอีกจะเห็นว่า อัตราการใช้และเปลี่ยนแปลงสายพันธุ์ข้าวในบ้านตะวันตลอดช่วง 30 ปีที่ผ่านมาค่อนข้างสูง สิ่งนี้สะท้อนถึงการเลือกทดลองพันธุ์ข้าวใหม่ๆ อยู่เสมอของชาวนา โดยไม่ใช่เลือกพันธุ์ข้าวพื้นบ้านหรือพันธุ์ข้าวปรับปรุงใหม่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น กล่าวได้ว่า การลองพันธุ์ใหม่และนำมาเปรียบเทียบกับพันธุ์ที่มีใช้อยู่ในมือเสมอ ส่งผลให้เกิดการไหลเวียนของเมล็ดพันธุ์และความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวในพื้นที่บ้านตะวันอยู่จนถึงปัจจุบัน (ดู Witchuda Srang-iam 2009)

โดยสรุป แม้บ้านตะวันจะเข้าสู่การผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสมภายใต้ระบบพันธสัญญาให้กับบริษัทเมล็ดพันธุ์หรือเรียกได้ว่าเป็นการเกษตรแบบอุตสาหกรรมเข้มข้นก็ตาม แต่ชาวนาก็ไม่ได้จัดการพันธุ์ข้าวอย่างจําแนกภายใต้การหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างสิ้นหวัง ต่างไปจากภาพภูมิทัศน์การจัดการพันธุ์พืชของชาวนาที่ถูกตีตรา ภายใต้ภาพสังคมชาวนาในยุคปฏิวัติเขียวที่กำลังสูญเสียวัฒนธรรมและทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ที่

มองชาวบ้านชนบทเป็นเพียงเหยื่อในปฏิวัติเขียวพร้อมกับการสูญสิ้นของ “ธรรมชาติ” เมื่อชาวบ้านปรับการผลิตแบบอุตสาหกรรม ประเด็นดังกล่าวนี้อาจช่วยตั้งคำถามกับมายาคติเรื่องการขาดแคลน (scarcity) ที่ไม่ได้มีแค่ฝ่ายที่ชูการปฏิวัติเขียวเท่านั้นที่จะนำมาใช้ในการเบิกทางให้กับการพัฒนาการเกษตรในประเทศโลกกำลังพัฒนา (ดูแนวคิด constructed scarcity ใน Yapa 1996) แต่ยังคงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมนำไปประกอบสร้างไว้ในภาพการทำลายล้างสังคมและธรรมชาติจากการปฏิวัติเขียว ที่ส่งผลต่อความหลากหลายของพันธุ์ข้าวและคุณค่าทางวัฒนธรรมของสังคมชาวนาในฉากทัศน์แห่งการต่อสู้กันระหว่าง 2 ฝ่ายในแบบคู่ตรงข้าม นั่นคือ เกษตรกรรมยั่งยืนกับเกษตรกรรมเทคโนโลยีขั้นสูง (การตัดต่อพันธุกรรม; ดู บานจิตร์ สายรอดคำ และ ธนิต ไบยา 2547; เมียงซอ คีร์มีญูจา และ ปกรณ์ คงสวัสดิ์ 2551) สิ่งนี้อาจทำให้มองข้ามหรือลดทอนเงื่อนไขต่างๆ อย่างมั่งงายเกินไป โดยเฉพาะเมื่อชนบทในปัจจุบันไม่ได้เท่ากับสังคมชาวนาอีกต่อไปแล้ว แล้วเราจะเข้าใจการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ของชาวนาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ได้อย่างไร

เมล็ดพันธุ์ในปฏิบัติการของชาวนา: ความซับซ้อน คลุมเครือ หรือการบรรจบของการจัดการ “ส่วนรวม-ส่วนตัว”

ขณะที่เสรีนิยมใหม่กลายเป็นแนวคิดที่ถูกนำมาอธิบายปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อมมากขึ้นนั้น การอธิบายเสรีนิยมใหม่ผ่านการแทนที่ศูนย์กลางอำนาจเดิมอย่างสหรัฐอเมริกาด้วยศูนย์กลางใหม่ที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์สุดท้ายอย่างสงครามระหว่างประเทศคู่แข่งในระบบทุนนิยม⁴ นับเป็นการประเมินผลลัพธ์ของเสรีนิยมใหม่ที่สำเร็จรูปตายตัวเกินไปหรือไม่ โดยเฉพาะในบริบทจำเพาะอย่างสังคมไทย คำอธิบายนี้ยิ่งเป็นการ

⁴ ดังที่ กุลลดา เกษบุญชู มีต์ (2555, xii-xiii) ได้นำเสนอในส่วนคำนำของ *ประวัติศาสตร์ฉบับย่อของลัทธิเสรีนิยมใหม่* ซึ่งแปลจาก *A Brief History of Neoliberalism* โดย เดวิด ฮาร์เวย์ (David Harvey) ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นคำอธิบายที่ลดทอนความซับซ้อนจนเกินไป.

ประเมินเสรีนิยมใหม่ที่ดูจะรวบรัดเกินจริง และส่งผลให้การรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงถูกสร้างขึ้นบนความเข้าใจที่ลดทอนความซับซ้อน การศึกษาในครั้งนี้ได้นำเอาการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์พืชของชาวนามาเพื่อเสนอว่า ประเด็นการจัดการทรัพยากรของชาวนาดังกล่าวมีความซับซ้อนเกินกว่าจะอธิบายด้วยประเด็นพลังของโลกาภิวัตน์ของเสรีนิยมใหม่เท่านั้น ดังที่ได้แสดงให้เห็นในสองส่วนแรกของบทความไปแล้ว ทั้งในเรื่องการบูรณาการหมู่บ้านสู่ตลาดเมล็ดพันธุ์โลก และการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้งสองด้านมีตัวแสดงที่เสนอตัวแบบการพัฒนาพื้นที่ชนบทในกระบวนการกลับไปเป็นชาวนา (ดูเรื่อง re-/de-peasantization ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2554, 12) โดยฟากหนึ่งสนับสนุนชาวบ้านไปสู่เกษตรพันธสัญญา เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสมให้กับบริษัทเมล็ดพันธุ์สู่ตลาดโลก ส่วนอีกฟากหนึ่งสนับสนุนชาวบ้านไปสู่การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนและข้าวอินทรีย์ แต่ก็เกิดขึ้นไปพร้อมกระบวนการก้าวออกจากการเป็นชาวนาในบ้านตะวันตกด้วยเช่นกัน ดังนั้น ในส่วนของกรณีวิเคราะห์นี้ จากความคิดเรื่องสิทธิเชิงเดี่ยวและสิทธิเชิงซ้อนที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544, 231 - 252) ได้เคยเสนอไว้นานแล้ว ผู้เขียนได้นำมาใช้ร่วมกับแนวคิด publics, privates, public-private hybrids (ดู Sikor 2008, 3 - 15) เพื่อเห็นถึงความคลุมเครือ ซับซ้อน และการบรรจบของการจัดการ “ส่วนตัว-ส่วนรวม” ในกรณีการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ที่ผู้เขียนขอถกใน 3 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1) หากทรัพยากรเมล็ดพันธุ์และพันธุ์พืชกลายเป็นของเอกชนไปแล้ว ชาวนาจะไม่อาจเข้าถึงทรัพยากรได้เลย ข้อนี้สะท้อนจากส่วนแรกของบทความ ผู้เขียนขอชวนถกต่อว่า เราจะเห็นการซ้อนกันของการเข้าถึงทรัพยากรที่มี “ส่วนตัว” อยู่ในรูปพหูพจน์ (privates) ในตัวพันธุ์พืชใหม่ แม้จะเกิดการแปลงพันธุ์พืชและเมล็ดพันธุ์ไปเป็นของส่วนตัวหรือของเอกชนภายใต้กระบวนการสะสมทุนแล้วก็ตาม ดังที่ชาวบ้านมีการต่อรองการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ส่วนต่างๆ ของพันธุ์พืชใหม่ที่ตนเองรับจ้างผลิตเมล็ดให้กับบริษัทด้วย โดยภายหลังความขัดแย้งในการช่วงชิงทรัพย์สินระหว่างชาวบ้านผู้ผลิตกับบริษัทเมล็ดพันธุ์ผู้อ้างเป็นเจ้าของพันธุ์พืชใหม่นั้น ต่างฝ่ายต่างต่อรองกันจนเกิดการประนีประนอมกัน เราจึงเห็นว่า ยังมี private actors หรือก็คือชาวบ้านเองต่อรองการเข้าถึงทรัพย์สินของเอกชน เพื่อนำเอาทรัพยากรที่มาจากตัวพันธุ์พืชใหม่ไปใช้ประโยชน์ทั้งการบริโภคและจำหน่ายด้วย โดยชาวบ้าน

ยังคงรักษาเมล็ดพันธุ์ในฐานะสินค้าให้กับบริษัทต่อไป ประเด็นนี้จะเข้าใจได้มากขึ้นหากมองผ่านเรื่องกลุ่มของสิทธิ (bundles of property rights) โดยเอกชนหนึ่งๆ พยายามอ้างความเป็นเจ้าของและกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรก็ตาม แต่ก็ไม่ได้เป็นไปอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอย่างแท้จริงในระดับชีวิตประจำวัน มันจึงเป็นการอ้างใช้สิทธิแบบสมบูรณ์ไปในอาณาบริเวณที่สิทธิไม่มีความสมบูรณ์ชัดเจน แม้กฎหมายได้ให้สิทธิในการเป็นเจ้าของพันธุ์พืชใหม่และสามารถกีดกันการใช้ได้อย่างสมบูรณ์ก็ตาม ในแง่นี้ กระบวนการแปลงเมล็ดพันธุ์และพืชเป็นของเอกชน (privatization of seed/plant) กลับยังคงมีตัวแสดงอีกมากเกิดขึ้น ไม่ได้มีเพียงนักปรับปรุงพันธุ์หรือบริษัทเดียวครอบครองทรัพยากรได้อย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์

2) สะท้อนจากส่วนที่สองของบทความนี้ ผู้เขียนเห็นว่า พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปอย่างเช่นข้าว ตามที่รัฐอ้างอำนาจจัดการในฐานะเป็นของส่วนรวม (public) ไม่ได้มีแต่เพียงหน่วยงานรัฐเท่านั้นที่มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรแบบนี้ หากแต่มีผู้กระทำกรอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมากที่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังที่การจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าวของชาวนาที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมได้พยายามชูประเด็นสิทธิชาวนาในการแลกเปลี่ยนและผลิตเมล็ดพันธุ์ให้เป็นทรัพยากรแบบ common heritage กลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมได้ทำการแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชอย่างข้าวและพันธุ์พืชอื่นๆ กระจายไปในเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ของตนเองอย่างที่คุณเขียนมักเห็นทำกันในการประชุมแต่ละครั้ง นี่ยังไม่นับที่เครือข่ายชาวนาที่ต่างก็แลกเปลี่ยนซื้อขายเมล็ดพันธุ์กันเองอยู่แล้วในระบบเมล็ดพันธุ์ที่ไม่เป็นทางการ สิ่งนี้ทำให้เราเห็นถึง multiple publics ที่ไม่ได้มีแต่รัฐบาลที่จัดการพันธุ์พืชเท่านั้น แม้ว่า พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ให้อำนาจกับรัฐในการจัดการนับตั้งแต่พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นและพืชป่าที่พบในราชอาณาจักรไทยก็ตาม

หากเราย้อนไปดูแนวคิดเรื่อง bundles of property rights เราจะเห็นว่า การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรไปสู่ท้องถิ่นและการปรับเปลี่ยนแนวทางของหน่วยงานรัฐ เช่น ไปโอเทค กระทรวงวิทยาศาสตร์และกรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่เริ่มจะหันมาสนับสนุนแนวทางการปรับปรุงพันธุ์พืชอย่างมีส่วนร่วม แม้สิ่งเหล่านี้ยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น แต่ก็ได้นำไปสู่ multiple publics ที่ทำให้มีตัวแสดงต่างๆ นอกเหนือไปจากหน่วยงานภาครัฐเข้ามามีส่วนในการจัดการพันธุ์พืชและเมล็ดพันธุ์เพื่อสาธารณะด้วย อธิบาย

ให้ง่ายขึ้นก็คือ ตาม พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ซึ่งระบุให้พันธุ์ข้าวเป็นทรัพยากรที่รัฐปกป้องในฐานะพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปอันถือเป็นของส่วนรวมที่รัฐดูแลนั้น พบว่า ในระดับปฏิบัติการ เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายชาวนาได้มีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ภายใต้แนวคิดเรื่องของส่วนรวมมานานแล้วและยังคงจะทำอยู่ต่อไป ที่สำคัญก็คือ การปรับปรุงพันธุ์ของชาวนาที่อาจดูเหมือนว่า ชาวนาและกลุ่มชาวนาจัดการทรัพยากรแบบเอกชนที่แสวงประโยชน์เชิงการค้าจากการซื้อ-ขายเมล็ดพันธุ์ที่กฎหมายกำหนดให้ผู้ใช้ประโยชน์พันธุ์ต้องแจ้งและขึ้นทะเบียนกับรัฐ แต่ชาวนานักปรับปรุงพันธุ์กลับไม่ได้อ้างสิทธิความเป็นเจ้าของแบบเอกชนเพื่อทำการกีดกันการผลิตซ้ำตัวพันธุ์พืชที่ปรับปรุงเหมือนกับที่มักเกิดขึ้นในกรณีพันธุ์พืชใหม่ที่บริษัทอ้างสิทธินักปรับปรุงพันธุ์

3) การที่นักวิชาการและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมที่ยังยึดกับแนวทางชุมชนท้องถิ่นนิยมเพื่อต่อต้านบรรษัทข้ามชาติและเสรีนิยมใหม่หรือโลกาภิวัตน์ยังคงใช้วาทกรรมคู่ตรงข้ามของทรัพย์สินแบบ “ส่วนรวม-ส่วนตัว” (common/public – private dichotomy) ในการต่อสู้กับกลุ่มทุนต่อไปนั้น ผลลัพธ์ก็คือ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมยังคงดำรงวิถีคิดแบบคู่ตรงข้ามของสิทธิเชิงทรัพย์สินระหว่าง “ส่วนตัว-ส่วนรวม” ไว้ต่อไปอีก แม้ว่าจะต่างไปจากของบรรษัทเมล็ดพันธุ์ที่ต้องการการจัดการในแบบทรัพย์สินเอกชน ในขณะที่เราจะเห็นว่า ในระดับปฏิบัติการของสิทธินั้น ชาวบ้านกลับพยายามต่อรองและยังคงมีการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์และพันธุ์พืชที่มีการบรรจบกันทั้งส่วนตัว-ส่วนรวมนั้นหมายความว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมที่ยังคงมองเห็นการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านแยกออกจากโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ จะประสบปัญหาในการทำความเข้าใจกรณีเกษตรพันธสัญญาเพื่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสมที่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์การดำเนินชีวิตของชาวบ้านไปแล้ว

สรุป

จากบทความที่นำเสนอไปนี้ จะเห็นได้ว่าประเทศไทยมีการปรับเปลี่ยนระบอบเมล็ดพันธุ์ไปแล้วภายใต้แนวทางเสรีนิยมใหม่ แต่ปฏิบัติการของชาวนาในระดับพื้นที่กลับแสดง

ให้เห็นว่า ระบบเมล็ดพันธุ์ที่จัดวางกรอบการเข้าถึงทรัพยากรกลับยังไม่ได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ท่ามกลางตัวแสดงต่างๆ โดยยังคงมีความคลุมเครือและเกิดการช่วงชิงความหมายที่ไม่อาจเข้าใจแค่เพียงตัวกฎหมาย ดังที่เกิดกับการผลิตเมล็ดพันธุ์ผักแบบเอกชนที่แม้รัฐรับรองให้เอกชนเป็นเจ้าของพันธุ์พืชใหม่แล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงมีช่องว่างบางอย่างให้กับเกษตรกรผู้รับจ้างผลิตเมล็ดพันธุ์พืชยังคงสามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์บางอย่างในตัวพันธุ์พืชของบริษัทด้วย ในส่วนของตัวพันธุ์ข้าวที่ถือเป็นพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปที่รัฐนิยามเป็นทรัพยากรของสาธารณะก็ยังคงมีกลุ่มชาวนาในขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมเข้ามาจัดการเช่นกัน ในแง่นี้ การจัดการทรัพยากรของชาวนาจึงเกิดขึ้นท่ามกลางปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ อย่างซับซ้อน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การจัดการเมล็ดพันธุ์และพันธุ์พืชของชาวนาภายใต้ระบบเมล็ดพันธุ์ในปัจจุบันจึงถูกกำหนดจากทั้งพลังของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจของเสรีนิยมใหม่และการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับท้องถิ่นไปพร้อมกัน พลังเหล่านี้เกิดขึ้นและมีปฏิสัมพันธ์กันจนทำให้การมองสังคมเกษตรแบบหยุดนิ่งไม่อาจใช้ได้อีกต่อไปแล้ว

อย่างไรก็ดี ปัญหาของสังคมไทยในการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์อาจยังคงเป็นเรื่องเดิมๆ นั่นคือ การยึดติดอยู่กับมายาคติเรื่องสิทธิเชิงเดี่ยว ไม่ว่าจะโดยฝ่ายรัฐ องค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อม และเอกชนอย่างนั้นหรือไม่ บทความนี้อาจไม่ได้คิดอะไรใหม่เลย แต่ข้อถกเถียงสำคัญที่ผู้เขียนต้องการเสนอทั้งทำยนั้น อยู่ที่การยังคงใช้ตัวแบบสังคมชาวนาภายใต้ระบบเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมมาอธิบายการต่อสู้ดิ้นรนของผู้คนและการจัดการทรัพยากรอย่างเมล็ดพันธุ์ของชาวนาในตัวเอง "ทรัพยากรส่วนรวม" ที่นัยหนึ่งสร้างปัญหาต่อการเข้าใจความเปลี่ยนแปลงสังคมและการจัดการทรัพยากรเมล็ดพันธุ์ในชีวิตประจำวันขึ้นก็ตาม แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผู้เขียนเห็นว่า เราไม่ควรละทิ้งอีกด้านที่สำคัญของแนวคิดนี้ไป นั่นคือการหันมาเรียกร้องเรื่องสิทธิชาวนายังเป็นแง่มุมที่น่าคิดและแนวทางเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมยังมีประโยชน์ที่ช่วยให้เห็นความจำเป็นของการต่อรองที่ผู้คนยังต้องต่อสู้ดิ้นรนเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในการเข้าถึงทรัพยากรภายใต้เสรีนิยมใหม่ ไม่เฉพาะแต่กับบริษัทข้ามชาติอย่างเดียวเท่านั้น แต่หมายรวมถึงชนชั้นนำ เจ้าหน้าที่รัฐ องค์กรต่างๆ และต่อรองกับชาวนาด้วยกันเองด้วย

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กุลลดา เกษบุญชู มีต์. 2555. “คำนำ.” ใน *ประวัติศาสตร์ฉบับย่อของลัทธิเสรีนิยมใหม่ (A Brief History of Neoliberalism)*, แปลโดย เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, นรุตม์ เจริญศรี, ภัคดี วีระภาสพงษ์, สุรัตน์ โหระชัยกุล, และอภิรักษ์ วรรณสารพ. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.
- จามะรี เชียงทอง. 2556. รัฐ ทุน พ่อค้าชายแดน เกษตรกรและข้าวโพดข้ามแดน. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.
- เนตรดาว เถาถวิล. 2556. “การสร้างความเป็นมาตรฐานในระบบเกษตรอินทรีย์.” *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 25(1): 107-138.
- บานจิตร สายรอกำ และณัด ไบยา. 2547. *ฮักเมืองน่าน: กว่าทศวรรษบนเส้นทางแห่งการเรียนรู้*. เชียงใหม่: มูลนิธิฮักเมืองน่าน.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2554. *ทุนนิยมชายแดน: นิคมเกษตรกรรมยางพาราและการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรกรรมในภาคใต้ของลาว*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริหารวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และ สุธาริน คุณผล. 2543. “คิดเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา: วิวาทะว่าด้วยเรื่องทรัพยากรส่วนรวม.” ใน *สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์*, บรรณาธิการโดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, สุริชัย หวันแก้ว, ไชยันต์ รัชชกุล, ภัณญา ลีลาลัย, และ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 221-241. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- เมียงซอ ศิริมัญจา และ ปกรณ์ คงสวัสดิ์. 2551. *ข้าวบนแผ่นดินกลายเป็นอื่น*. นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2553. *โลกาภิวัตน์กับความหลากหลายทางชีวภาพ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI).

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, สุริยนต์ ธิญกิจจานุกิจ, นิรมล ยวนบุญย์, เจริญ ชำนิ, พิเชษฐ ปานดำ, วิทยา พรหมจักร, สุธาร์ักษ์ ใจวุฒิ และ อารีวรรณ คูสันเทียะ. 2551. *จากปฐวีดิเขี้ยวสู่พันธุวิศวกรรม: บทเรียนสำหรับอนาคตเกษตรกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI).

สมชาย รัตนชื่อสกุล. 2556. “ผลกระทบของการแก้ไขพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ที่มีต่อสิทธิเกษตรกรและการแบ่งปันผลประโยชน์ในทรัพยากรชีวภาพ.” เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเพื่อประโยชน์สาธารณะ: นโยบายพืชจีเอ็มโอและการเข้าเป็นภาคีอนุสัญญาอนุสัญญา 1991 กับผลกระทบต่อเกษตรกรรายย่อย ความหลากหลายทางชีวภาพและความมั่นคงทางอาหาร, วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2556. กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย.

สาวิตร มีजूย, สำรวยผัดผล, เนตรนภา ไชยปิง, และ พิมลพรรณ สกิตรัมย์. 2553. *รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ การพัฒนาระบบการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อพึ่งตนเองของจังหวัดน่าน*. กรุงเทพฯ: เครือข่ายวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่-ภาคเหนือตอนบน (ABC-UN), สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544. *มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2554. “ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร.” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับพิเศษ: เสรีนิยมใหม่ในเศรษฐกิจอีสาน* 1: 5-41.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Barnard, Alan and James Woodburn. 1991. “Introduction.” In *Hunters and Gatherers: Property, Power and Ideology*, edited by Tim Ingold, David Riches and James Woodburn, 4-32. Oxford: Berg.

Blomley, Nicholas. 2007. “Making Private Property: Enclosure, Common Right and the Work of Hedges.” *Rural History* 18(1): 1-21.

Castree, Noel. 2008. “Neoliberalising Nature: the logics of deregulation and reregulation.” *Environment and Planning A* 40: 141-152.

- Christensen, Scott. 1992. "The Role of Agribusiness in Thai Agriculture: toward a policy analysis." *TDRI Quarterly Review* 7(4): 3-9.
- Conklin, Harold C. 1957. *Hanunoo Agriculture: a report on an integral system of shifting cultivation*. Rome: FAO.
- Daniel, E. Valentine, Henry Bernstein and Tom Brass, eds. 1992. *Plantations, Proletarians, and Peasants in Colonial Asia*. London: Frank Cass & Co. Ltd.
- Escobar, Arturo. 1998. "Whose Knowledge, Whose Nature? Biodiversity, Conservation, and the Political Ecology of Social Movement." *Journal of Political Ecology* 5: 53-82.
- Glassman, Jim. 2006. "Primitive Accumulation, Accumulation by Dispossession, Accumulation by 'Extra-economic' Means." *Progress in Human Geography* 30(5): 608-625.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- _____. 2006. "Neo-liberalism as Creative Destruction." *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 88(2): 145 - 158.
- Heynen, Nik and Paul Robbins. 2005. "The Neoliberalization of Nature: governance, privatization, enclosure and valuation." *Capitalism Nature Socialism* 16 (1): 5-8.
- Lowe, Celia. 1999. "Cultures of Nature: mobility, identity and biodiversity conservation in the Togean Islands of Sulawesi, Indonesia." PhD diss., Yale University.
- McAfee, Kathleen. 2003. "Neoliberalism on the Molecular Scale: economic and genetic reductionism in biotechnology battles." *Geoforum* 34(2): 203-219.
- McCarthy, James and Scott Prudham. 2004. "Neoliberal Nature and the Nature of Neoliberalism." *Geoforum* 35: 275-283.

- Nath, Prem, Minas Papademetriou, Kasem Piluek and Edward M. Herath. 1999. *The Vegetable Sector in Thailand: A Review* 38. Bangkok: Regional Office for Asia and the Pacific, FAO.
- National Center for Genetic Engineering and Biotechnology. 2009. *Biotechnology in Thailand: take a closer look at Thailand...the land for bio-investment*. Pathumthani: National Center for Genetic Engineering and Biotechnology (BIOTEC).
- Patrick, Ian. 2004. *Contract farming in Indonesia: smallholders and agribusiness working together*. Canberra: Australian Centre for International Agricultural Research.
- Pritchard, Bill and David Burch. 2003. *Agri-food Globalization in Perspective: international restructuring in the processing tomato industry*. Aldershot, Hampshire: Ashgate.
- Prudham, Scott. 2007. "The Fictions of Autonomous Invention: accumulation by dispossession, commodification and life patents in Canada." *Antipode* 39 (3): 406-429.
- Robinson, Daniel Francis. 2007. "Biodiversity-Related Traditional Knowledge in Thailand: intellectual property relations and geographies of knowledge regulation." PhD diss., The University of Sydney.
- Rosset, Peter, Robert Rice and Michael Watts. 1999. "Thailand and the World Tomato: globalization, new agricultural countries (NACs) and the agrarian question." *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 8: 71-94.
- Rossi, Amilia. 2012. "Turning Red Rural Landscapes Yellow? Sufficiency Economy and Royal Projects in the Hills of Nan Province, Northern Thailand." *Austrian Journal of South-East Asian Studies* 5(2): 275-291.

- Scott, James C. 2009. *The Art of Not Being Governed: an anarchist history of upland Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Sikor, Thomas, ed. 2008. *Public and Private in Natural Resource Governance: a false dichotomy?*. London: Earthscan Publications.
- Singh, Sukhpal. 2002. "Contracting Out Solutions: political economy of contract farming in the Indian Punjab." *World Development* 30(9): 1621-1638.
- Smith, Neil. 2007. "Nature as Accumulation Strategy." In *The Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature*, edited by Leo Panitch and Colin Leys, 16-36. London: Merlin Press.
- Witchuda Srang-iam. 2009. "Rice Diversity and the Politics of Genetic Resources in Thailand." PhD diss., the University of Michigan.
- Yapa, Lakshman. 1996. "Improved Seeds and Constructed Scarcity." In *Liberation Ecology: Environment, Development, Social Movement*, edited by Richard Peet and Michael Watts, 69-85. London: Routledge.
- Yos Santasombat. 2008. *Flexible Peasants: reconceptualizing the third world's rural types*. Chiang Mai: Regional Center for Social Science and Sustainable Development (RCSD), Faculty of Social Science, Chiang Mai University.
- Zimmerer, Karl S. 1996. *Changing Fortunes: biodiversity and peasant livelihood in the Peruvian Andes*. Berkeley: University of California Press.

เอกสารออนไลน์

- CBDC. 2003. "About CBDC." Accessed February 27. http://www.cbdcprogram.org/final/frames/about_cbdc.htm. .
- Navdanya. 2012. *Seed Freedom: A Global Citizens Report*. New Delhi: Navdanya. Accessed August 4, 2013. <http://bit.ly/1Ab0VAd>.

- Ostrom, Elinor and Charlotte Hess. 2007. "Private and Common Property Rights." *A Working Paper of Workshop in Political Theory and Policy Analysis, Indiana University*. Accessed August 4, 2013. doi: 10.2139/ssrn.1304699.
- Phusadee Arunmas. 2009. "Seed Firms Push for Protection." *Bangkok Post*, September 4. Accessed January 13, 2011. <http://www.bangkokpost.com/business/economics/23235/seed-firms-push-for-protection>.
- Seed Association of Thailand. 2007. "Seed Industry in Thailand 2004-2006." Accessed January 25, 2013. <http://bit.ly/144wmjP>.